

szombat

SUPERMAN, MAUS ÉS TÁRSAIK

HŐSÖK ÉS SLEMILEK

...after all, this
was the day
of the
thousand
spinning angels
old cause
such a deluge!
come to think
of it, maybe
is exactly
what it was...

AMERIKAI ZSIDÓ ÉS IZRAELI KÉPREGÉNYEK

KULTÚRÁBAN OTTHON VAGYUNK.

Kellemes olvasást kívánunk!

NÉPSZABADSÁG

TARTALOM

4 | HITVALLÁSOK

Schweitzer Gábor:
„Haladó zsidóság
– halódó zsidóság”

9 | ÖNKÉP

Peremiczky Szilvia:
A neológia ma

11 | ZSIDÓK VAGYUNK-E?

Turán Tamás:
Neológ ideológia

15 | ÚJRAKEZDÉS

Bányai Viktória:
Zsidó iskolák
és gyerekintézmények
a holokauszt után
– Pécs példája

21 | KELETI FRONT

„Nem lehetett a jó oldalra
állni”
– Új könyvéről beszélget
Ungváry Krisztián
történésszel Várnai Pál

24 | HETYKE MATRÓZ

Kisslaki László:
Bolond Ica csalatkozik

26 | IDENTITÁSKÜZDELMEK

Kránicz Bence:
Rajzolt szerződések Istennel
– Zsidó témájú képregények
Amerikában

31 | IZRAELI RAJZ

Nívós díjat nyert
a realista Asaf Hanuka

32 | SZUPERHŐSÖK

Kránicz Bence:
Zsidó Supermantól
a rajzolt bombatámadásokig

**21-23. NEM LEHETETT
A JÓ OLDALRA ÁLLNI**

2016. szeptember
5776. elul

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület
folyóirata
Megjelenik évente tízszer

Szerkesztőbizottság:

Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár József-Keszt
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János szerkesztő
Magó Katinka pénzügyek

Állandó külső munkatársak:

Uri Asaf, Csáki Márton,
Krausz Viktória,
Németh Ványi Klári, Pályi Márk,
Rubin Eszter, Schraner Rebeka,
Seres Attila, Szarka Zsuzsanna,
Várnai Pál

A megjelenést támogatja:

Amerikai Joint Magyarországi
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány
Nemzeti Kulturális Alapprogram

MINISZTERELNÖKSÉG

A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

Címlap: Lakatos István montázs

A kéziratok szerkesztése lezárult:
2016. augusztus 1-én

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Bálint Ház
1065 Budapest, Révay u. 16.
234-es és 235-ös szoba
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:

info@szombat.org

Címünk az interneten:

http://www.szombat.org

Egyéves előfizetői díj: 5950 Ft

Előfizethető a kiadóhivatalban,

illetve postautalványon

az OTP 11709002-20066703

„Szombat” számú alszámlán

Lapengedély száma:

III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Felölös kiadó:

Kirschner Péter, a Mazsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

Schweitzer Gábor

„HALADÓ ZSIDÓSÁG” – HALÓDÓ ZSIDÓSÁG

A haladó (neológ) zsidóság szellemi útkeresése
az 1920-as, 1930-as években*

A hagyomány a maga történetiségében ugyanakkor egyaránt rendelkezik statikus és dinamikus elemekkel. Goldziher Ignác kétféle, élő és holt vallási hagyomány között tett különbséget. Az a hagyomány, amely szerves fejlődésre képes, amely a lényegét érintetlenül hagyva nem képes haladni a kor kihívásaival – vallotta –, a holt hagyomány birodalmához tartozik. A hagyományok nemzedékről-nemzedékre öröklődő láncolata ugyanakkor nem merevedhet dogmává – egyetemes érvényű, megkérdőjelezhetetlen, egyúttal szankcionálható hittétellel –, miután a zsidóság tartózkodik a dogmatikus megközelítésektől, ugyanakkor a nemzeti keretek között szerveződő zsidó vallási közösségek erre nem is kifejezetten alkalmasak. A judaizmus a dogmák létezését elutasítja, ám a normák – teológiai, rituális és morális alapelveket és iránymutatásokat – létjogosultságát elfogadja. Goldziher szavaival élve: „A zsidóság mindenkor élő hagyományok foglalat volt, nem pedig dogmák rendszere.”¹

A politikai és társadalmi befogadás időszakától kezdve a vallásos életvitel jövőjéért aggódó zsidó gondolkodók számára sok fejtörést okozott a tradíció

és a modernitás közötti viszony meghatározása. Arra a szorongató kérdésre keresték a választ, hogy miként őrizheti meg hagyományos értékeit és életvitelét az emancipálódó és asszimilálódó zsidóság a politikai, gazdasági és társadalmi modernizáció korszakát élő Magyarországon. „Általános a panasz, hogy a régi jámborság letűnt, hogy a családból kiveszőben van a hitélet, hogy a zsinagógák elnéptelenednek. Tény, hogy a vallásosság, mely azelőtt a forrpontra felé törekedett, évtizedek óta a fagypontra felé irányul. Az istentisztelet reformálása, tetszetősebbé tétele, melytől az alapok javulását várták, csalóka reménynek bizonyult. Más ismeretes és dicséretes törekvések, melyek a vallásosság emelésére irányultak, szintén nem vezettek eddig a kívánatos eredményekhez, habár nem maradtak egészen meddőek. Mindnyáján érezzük, hogy ősi örökségünket, jogos büszkeségünket, évezredek hitünket, melyhez apáink az idők viharjai között rendületlenül ragaszkodtak, nem engedhetjük át az enyészetnek.”

Ezek az aggodalmas gondolatok Balu Lajostól, az Országos Rabbiképző Intézet professzorától származtak.² A vallásos buzgalom hanyatlását konstatáló mondatokat 1898-ban vetette papírra. Elgondolkodtató, hogy akkoriban közel egy millió zsidó vallású lakosa volt Magyarországnak, akiknek a számára vallási, oktatási, kulturális és karitatív intézmények sokasága állt országszerte

* A tanulmány a 2015. december 7-i, *A megújulás hagyománya – Zsidó és más monoteista identitásmintázatok kétszáz éve* című konferencián elhangzott előadás alapján készült.

rendelkezésre. A liberalizmus csúcspontján a politikai és társadalmi körülmények összességükben szintén kedvezőek voltak, hiszen alig néhány esztendője, 1895-ben nyilvánították törvényesen bevetté az izraelita felekezetet, és a politikai antiszemitizmust is sikerült, sajnos csak átmenetileg, a politikai élet peremvidékére száműzni.

Az 1914 és 1918 közötti nagy világégés, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása ugyanakkor gyökeres változásokat idéztek elő. Az állam hivatalos ideológiája az ún. keresztény nemzeti gondolat alapult, miközben a korábban domináns politikai liberalizmus teljességgel a partvonalra szorult. Mindezzel összefüggésben a politikai antiszemitizmus 1919/1920 fordulójától erőteljesen, de bűvópatakszerűen még az ún. bethleni konszolidáció időszakában is érvényesült, hogy utóbb, az 1930-as évek második felétől megújult erővel és intézményesített ke-
retek között törhessen a felszínre.

1. Haladó zsidóság – halódó zsidóság

A vallási parancsolatokhoz és hagyományokhoz való viszonyulás dilemmái a két világháború közötti időszak békésebb éveiben is foglalkoztatták a haladó, másként kifejezve, neológ zsidóság képviselőit. Az ortodoxia számára elvben mindez nem lehetett kérdéses, hiszen a legalapvetőbb intézmények, miként a szombat és az ünnepnapok megszentelése, valamint az étkezési előírások „betűhív” megtartása az ortodox hívek többsége számára magától értetődő lehetett. A hazai zsidóság lassú sorvadásának tünetei mindazonáltal már az 1920-as évektől kezdve érzékelhetőek voltak. A statisztikai kimutatások figyelemreméltó népességcsökkenést regisztráltak. Míg 1920-ban 470 000 zsidó vallású lakosa volt Magyarországnak (5.9%), addig ez a létszám 1930-ra 440 000 főre (5.2%-ra) apadt. A létszámcsökkenés egyik okaként ugyan a politikai antiszemitizmus fel-

erősödése miatti vallásváltoztatást – az ún. kitéréseket – tekinthetjük, ám vészjósló figyelmeztetésként hathatott a természetes szaporulat visszaesése, illetve megszűnése. Az aggasztó tünetek közé tartozott, hogy az 1920-as évektől a halálozások száma meghaladta a születések számát. Az országosan vitatott egyke problematikája a zsidóságon belül – némi túlzással – az egyse problematikájaként jelentkezett. A kedvezőt-

A zsidóság mindenkor élő hagyományok foglalatja volt, nem pedig dogmák rendszere.

lenné váló politikai és gazdasági viszonyok mellett tehát a demográfiai hanyatlás is hozzájárult ahhoz, hogy az 1920-1930 közötti évtizedben ország-szerte 19 neológ iskolát – az összes oktatási intézmény mintegy egynegyedét – be kellett zárni.³

Az antiszemitizmus nyilvánvaló fel-erősödése mellett a hagyományos kötelek lazulását jelentette az a további tendencia, miszerint erőteljesen csökkent – különösen a fővárosban – a hitközség által regisztrált születések és házasságkötések száma, illetve aránya. Amíg 1900-ban az összes születések 84%-át rögzítették a fővárosi hitközségi anyakönyvek, addig 1930-ra ez az arány 61%-ra csökkent.⁴

A haladó zsidóság, mindenekelőtt a közel kétszázévezres tagsággal rendelkező Pesti Izraelita Hitközség vezetői a vallási hagyományokhoz való visszatérés szükségességének retorikai kinyilvánítása mellett, a fővárosban látványos konzervatív fordulat előmozdítására tettek kísérletet. Lederer Sándor, a hitközség elnökeként az 1920-as évek elején hirdette meg az eredendően a cionistáktól származó „vissza a zsidósághoz” jelszót.⁵

Ennek a törekvésnek megfelelően a judaizmus tradicionális építészeti jegyeit magán viselő zsinagógák épültek a fővárosban. S hogy mitől tekinthető

építészeti értelemben hagyományörzőnek egy zsinagóga? Attól, hogy – példának okáért – szemben a 19. század közepén épült Dohány utcai zsinagógával, Isten házának már nincs sem tornya, sem pedig orgonája, továbbá a Tóraolvasás helyszíne a centrális térre helyeződött vissza.

A korszak zsidó sajtója ugyanakkor – mindenekelőtt a Múlt és Jövő – készséggel adott teret a haladó zsidóság vallási, szellemi és szervezeti megújulását szorgalmazó írások számára.

Nagy visszhangot váltott ki Kiss Arnold, a budai izraelita hitközség főrabijja „Haladó zsidóság – halódó zsidóság” címen a Múlt és Jövő 1929. júniusi számában megjelent esszéje.⁶ Eb-

ben a meglehetősen szarkasztikus hangvételű írásban Kiss Arnold nem egyebet állított, mint azt, hogy a zsidóság tartópillérei: a Tóra, Isten tisztelete és a szeretet gyakorlása a haladó zsidóság közösségeiben „veszedelmesen” megínogtak.

A Tórát, illetve annak betűjét és szellemét már alig ismerik, a zsidó tudás pedig „nemcsak hanyatlóban, de kiveszőben” is van a modern hitközségekben. A „zsidó betűt, a zsidó írást nem ismerik”, „de a zsidó kultúra szellemét sem”. A haladó zsidóság kultúrestjei inkább a Petőfi- és Kisfaludy Társaság rendezvényeihez hasonlatosak.⁷

A haladó zsidóság az „Ávodá”-hoz, Isten tiszteletéhez sem viszonyul jobban. „Gyülekezeteink tengenek, lógnak, fennállanak, mert a törvény kötelezi őket a megmaradásra.” A haladó hitközségek zsinagógái liturgiájáról sem volt kedvezőbb véleményről, hiszen a liturgia jobban hasonlít orgona- vagy kántorhangversenyre, mint Istentiszteletre. Kiss Arnold a haladó hitközségek rabbijainak hitközségen belüli megalázó státuszát is felhánytorgatta. „Papjaik nem vezető papok többé, hanem fizetett hivatalnokok, akiket ünnepélyesen installálnak és dicsőítő szavakkal magasztalhatnak, vagy leszólnak, csak a zsidó szellem irányításában nem engedik nekik az őket megillető helyet. Az a felekezet, amely megalkotta az egyház

fogalmát (...) egy különben tiszteletre-méltó meggazdagodott zsidóbarátnak nagyobb szerepet juttat az egyház irányításában, mint a saját lelki vezetőjének.”⁸ Ez a kritika arra vonatkozott, hogy a neológ hitközségeknél akkoriban a rabbi általában nem tartozott a vezetőség tagjai közé.

Kiss Arnold – végezetül – a szeretet gyakorlásáról, a „*gemilusz haszódim*”-ről sem volt jó véleménnyel. Aláírását ugyan ad, sőt üldözötteket is támogat a haladó zsidóság, de „*a nagy egyetemes zsidó érzésekkel*” szemben – példaként a feltámadó szentföldi törekvések támogatására utalt – már részvétlenül viselkedik. Az igazi *gemilusz haszódim* ugyanis „*nem deklamál, hanem cselekszik*”.⁹

A budai izraelita hitközség fő-rabbija kemény szavakkal ostromozta a haladó hitközségeket. Igazságot osztott, egyúttal sebeket ejtett. Vehemens hangvételű esszéjével mindazonáltal a neológia sok évtizedes dilemmáira világított rá, még akkor is, ha olykor-olykor az általánosítás csapdájába esett.

Kiss Arnold vitapartnerei közül többen vették védelmükbe a haladó szellemet és hitközségeket, bizonygatván, hogy a haladás és a halódás közé nem tehető – még egy szójáték kedvéért sem – egyenlőségjel. Flesch Ármán, a mohácsi izraelita hitközség fő-rabbija az ortodox hitközségekre hivatkozással vette védelmébe a haladó hitközségeket, hangsúlyozván, hogy bizony az ortodoxia berkeiben sem mindenki merül el éjt nappallá téve a Tóra tanulmányozásában.¹⁰ Mások – miként Fényes Mór, a pesti izraelita hitközség hittanára – nem láttak lényegi összefüggést a haladás és a halódás tünetei között. A megoldást Fényes Mór abban látta, hogy az ortodoxia örökdíjként továbbra is a vallás intenzitása fölött, míg a haladó zsidóság törekedjen az *extenzitásra*, vagyis arra, hogy minél szélesebb rétegeket vonjon be a vallási életbe. A neológ körökben tapasztalt „*műkonzervatívizmusról*” ugyanakkor meglehetősen elítélő véleményt fogalmazott meg.¹¹

Hozzászólásában Fischer Benjámint fő-rabbia azt emelte ki, hogy a haladó zsidóság tulajdonképpen önmagát – haladását és halódását – vádolta. A kibontakozó sajtóvitát pedig a megtérési szándék, a *Tesúvó* jeleként értelmezte. De mit is jelent a haladó zsidóság? – tette fel a kérdést. A haladó zsidóság azt az irányzatot jelentette, amely a gyakorlati zsidó élettől elfordult, a hittörvények abszolút kötelező erejét és érvényét megingatta, továbbá a világi kultúra szólamai kedvéért az ősi zsidó élet-

Az országosan vitatott egyke problematikája a zsidóságon belül – némi túlzással – az egyse problematikájaként jelentkezett.

felfogást megtagadta.¹² Fischer Benjámint tehát kimondva-kimondatlanul a reform zsidósággal azonosította a haladó zsidóság törekvéseit.

A cionista elkötelezettségű Richtmann Mózes, az izraelita tanítóképző intézet professzora ugyanakkor azon a véleményen volt, hogy a Szentföldről kiinduló kulturális hatás a *galut* zsidóságában etikai tisztességet, önértéket, Tóraszeretetet, végeredményben pedig zsidó értelemben vett vallásosságot fog kiváltani. A haladó zsidóság a Szentföld iránti elkötelezettség erősítése révén vezethető vissza a zsidó élethez, mert a zsidóság, ha zsidó akar maradni, „*vagy a modern világot teljesen neglígáló ortodoxia lesz, vagy cionistává válik*.”¹³

Az elhúzódozó polémiaiban Kiss Arnold többször is szót kért magának, bizonygatván, hogy félreértik a szándékait, akik azt olvasták ki soraiból, mintha a haladás ellen szólalt volna fel, hiszen kizárólag a haladás kinövései ellen emelte fel a hangját. Egyik cikkében amellet érvelt, hogy lehet autentikus zsidó életet élni a haladás elvárásai mellett, példaként hivatkozva a német neo-ortodoxia törekvéseire, ahol az „*ősi zsidó hagyományhűség karöltve jár*

a művelődés iránti hajlam követelményeivel”. Ugyanakkor arra is látott esélyt, hogy a közös, szent cél érdekében a haladó zsidóság és az ortodoxia képviselői összefogjanak egymással.¹⁴ Kiss Arnold egyébként a későbbiekben is használta a haladó zsidóság terminust, ám ezúttal már a haladó zsidóság metaforájaként. A „*Rabbiság alkonya*” című esszéjében a neológ rabbik régi és jogos sérelmét felhánytorgatva tarthatatlan állapotnak tekintette, hogy a neológ hitközségek vezetéséből – hivatallá degradálva a rabbi hivatást – tendenciózusan kihagyták a rabbikat. „*Minden felekezet annyi megbecsülésre tarthat számot mások részéről, amennyi megbecsülést ő maga juttat egyházának s egyháza hivatott képviselőinek: papjainak*” – summázta fenntartásait.¹⁵ Vajon a világi neológ vezetők

fricskájának tulajdonítható, hogy a Kiss Arnold 70. születésnapja alkalmából, 1939-ben megjelent emlékkönyvben a pesti neológ hitközség főtitkára, Eppler Sándor, „*A rabbik szerepe a hitközségi ügyintézésben*” cím alatt tette közzé dolgozatát, mintegy jelezve, hogy a rabbi helye nem a hitközség vezetésében, hanem ügyintézésében van?¹⁶

2. Zsidóság és gettó

Még jóformán le sem csengett a *haladó zsidóság – halódó zsidóság* vitája, amikor 1930-ban – ismételten a Múlt és Jövő hasábjain – vitát kezdeményeztek a modern zsidóság dilemmáiról. Nagy visszhangot váltottak ki a vitához hozzászóló Hatvány Bertalan, orientalista és Távol-Kelet kutató nézetei, aki a „*Vissza a zsidósághoz? Igen! Vissza a gettóhoz? Nem!*” című írásában a zsidó vallás lényegét az egyistenhit büszke és öntudatos vállalásában, nem pedig a rituális előírások szigorú megtartásában látta.¹⁷ Véleménye szerint a tartalom a lényeges, nem pedig a forma. A zsidóság szellemiségéhez igenis vissza kell térni, de nem a rituális előírásokra emlékeztető gettó világához. A zsidó vallás lényege a hitval-

lásban, az „Adonaj elochenu, Adonaj echodban”, azaz az egyistenhitben, nem pedig a „ne fõzsd meg a gödölyét anyja tejében” tilalomban manifesztálódik. Úgy vélte, hogy egy olyan lényegtelen apróság, mint egy péntek esti cigaretta nem fogja eltántorítani attól a közösségtől, „amelyhez minden csepp vére fûzi”.

A zsidó vallást összességében a világosság, az értelem, a logika, valamint a szabad emberek vallásaként aposztrofálta. Hatvány arra is hivatkozott, hogy a bibliai Mózes annak idején Egyiptomból, Mendelssohn Mózes pedig a gettóból vezette ki a zsidóságot. Azaz a bibliai Mózes a fizikai, a zsidó felvilágosodás korában élt Mendelssohn Mózes pedig a szellemi rabaságból szabadította ki a zsidóságot. „És ha nem mentünk vissza az egyiptomi húsfazekakhoz, vajon miért térünk vissza a gettó tejes és húsos kaszusz-dényeihez?!¹⁸

Hatvány Bertalan gondolataira Kiss Arnold is reflektált. Cikkében arra mutatott rá, hogy, még ha nem is mindenki tartja meg a vallási hagyomány valamennyi előírását, a tradíció és a forma elvetése „rabság és lélektelenség” lenne, hiszen a hagyományban és a formában a legtöbbször mégis csak a szeretet és a hűség nyilvánul meg. Ha csak forma szerint élünk, akkor gettóban élünk, ha azonban lelket is tudunk önteni a formába, rítusba és szertartásba, akkor minden megkötöttség látszata mellett is szabadok vagyunk. Találó összegzése szerint van *rabság* a péntek esti cigarettában és a szabadon párolgó, nem rituális főzõedényben, miként van *szabadság* a tejes és húsos kaszusz-dényekben is.¹⁹

Hatvány Bertalan rituális étkezésrõl szóló nézetei kapcsán Kaufmann Vilmos pedig arra mutatott rá, hogy annak eldöntését, hogy mi a fontosabb a zsidó vallásban, az „Adonaj elochenu, Adonaj echod, avagy ne fõzsd meg a gödölyét anyja tejében”, azt bizony Mózesre, a törvényhozóra kell rábízni. A zsidóság jelszava pedig ne a „vissza a zsidósághoz”, hanem a „nem távozni a zsidóságtól” legyen.²⁰ Utóbb Hatvány

Bertalan némi magyarázkodásra szorult, hogy neológ zsidóként semmiféle vallási reformtörekvést sem kívánt elmozdítani. Szándéka arra irányult, hogy a külsőségek megtartásának szükségessége mellett érvelõ neoortodox nézetek ellen emelje fel a szavát. A neo-

A haladó zsidóság azt az irányzatot jelentette, amely a világi kultúra szólamai kedvéért az õsi zsidó életfelfogást megtagadta.

lógia nem fogja az életmódját a „vissza a zsidósághoz” jelszó hatása alatt megváltoztatni, ellenben a megfelelõ gondolkodásmód és érzésvilág kialakításával sok ezer, magát haladónak tekintõ zsidót lehetne a zsidóság számára megmenteni. W. H. Elliott angol teológusra hivatkozva állította, hogy nem a modern gondolat a vallás ellensége, hanem a modern gondolatlanság.²¹

3. Sorvad-e a pesti izraelita hitközség?

Néhány év elteltével, 1937 nyarán Patai József, a *Múlt és Jövõ* fõszerkesztõje A pesti hitközség sorvadása címû írása váltott ki sajtóvitát.²² A sorvadás egyértelmû jeleként Patai József a kedvezõtlen demográfiai mutatókra, a kitérészek növekedésére és a zsidó tanulõiifjúság létszámának csökkenésére hívta fel a figyelmet. A zsidó kultúra elkötelezett harcosaként ugyanakkor azt is nehezményezte, hogy a kiterjedt intézményrendszert fenntartó Pesti Izraelita Hitközség a pénzügyi egyensúly megõrzésére hivatkozással relatíve keveset áldoz zsidó kulturális célokra. A zsidóság – emlékeztette olvasóit – a könyv, nem pedig a könyvelés népe. A hitközségi életet véleménye szerint az anyagiség lejtõjérõl a szellemiség magaslatára kell

visszahelyezni. A zsidó közélet centrumává pedig a zsidó kultúrát kell tenni. Ennek érdekében a kedvezõtlen mutatók ellenére is tovább kell fejleszteni a hitközségi iskolahálózatot. A zsidó ifjúságot pedig nemcsak szép szavakkal, hanem nagyarányú tettekkel – például elhelyezkedési lehetõségek teremtetésével – kell támogatni.²³

Patai József a hitközségi választójog reformjának szükségességére is rámutatott, amitõl azt várta, hogy új vérkeringést hoz majd a „zsidó közélet petyhüdtségébe”. Elfogadhatatlannak tartotta ugyanis, hogy a Pesti Izraelita Hitközség vezetõségének megválasztásában a hitközség tagságának alig 5%-a

vehet csak részt. Kemény szavakkal bírálta a hitközség berkeiben tapasztalható „fékeveszett bizantinizmust” is, amely minden belsõ kritikát ellehetetlenített.²⁴

Patai József írása igen heves indulatokat váltott ki a Pesti Izraelita Hitközséghez közelálló *Egyenlõség* cikkírõibõl. Az érveket javarészt mellõzõ, személyeskedõ hangvételû írások inkább az érzelmekre, mintsem az értelemre kívántak hatni. Az egyik vezércikk alaptalan és célzatos támadásnak minõsítette Patai József írását, hangsúlyozva, hogy Patai nem csupán a Pesti Izraelita Hitközség dísztagja, hanem sok támogatást is kapott a hitközségtõl.²⁵ Bettelheim Samu, a Magyarországi Cionista Szervezet egykori elnöke gúnyosan trubadúrnak titulálta Patai Józsefet, akit azzal vádolt meg, hogy a zsidó kultúra igazi hordozóit, miként Guttman Mihályt és Hevesi Simont, háttérbe szorította.²⁶ A Pesti Izraelita Hitközség egyik elõljárója, Vértess Emil ugyanakkor egy „törpe csoport” – a cionisták – rút hálátlanságaként bélyegezte meg Patai József cikkét.²⁷

Higgadt hangvételû írásban foglalkozott ugyanakkor Patai József esszéjével Sós Endre, a fiatal publicista. Sós több tekintetben is egyetértett Pataival. Egyetértett a hitközségi választójog reformját illetõen, miként abban is osztotta Patai véleményét, hogy a hitköz-

ségnek nem kellene a jogos kritikákra ingerülten reagálnia. Azt viszont hangsúlyozta, hogy a Pesti Izraelita Hitközség folyamatosan bővíti és korszerűsíti vallási, oktatási, kulturális és szociális intézményrendszerét, miközben a hitközség hosszú évek óta deficitmentesen működik.²⁸

Azt ugyan Sós Endre is elismerte, hogy a magyar zsidóság bizonyos tekintetben sorvad, hiszen létszáma csökken, gazdasági válság sújtja, rávetül a horogkereszt árnyéka, ám a pesti hitközség sorvadását a legendák világába tartózonak tekintette.²⁹

Az elhúzódó vitában néhány neológ hitközség is véleményt nyilvánított. Amíg a Budai Izraelita Hitközség teljes egyetértéséről biztosította Patait, addig a Szegedi Izraelita Hitközség visszautasította Patai vádjait.

A vitához hozzászóló Kiss Arnold ugyanakkor saját korábbi aggodalmait látta bizonyítottnak. Amit a *haladó zsidóság* – *halódó zsidóság* vita idején a „*morbus neologicus*ról” jövendölt, saj-

nos néhány év elmúltával szomorú valósággá vált, hiszen sorvad nemcsak a pesti, hanem a magyar zsidóság is. Aggodalomra ad okot az *egyke* problémája, miként az is, hogy ijesztően kevesen

Egy olyan lényegtelen apróság, mint egy péntek esti cigaretta nem fogja eltántorítani attól a közösségtől, amelyhez minden csepp vére fűzi.

részesülnek vallásoktatásban, miközben egyre növekszik a kitérések, a vegyes-házasságok, illetve az egyházi esküvőt mellőzők száma.³⁰

*

A haladó – neológ –, illetve modern zsidóságról szóló viták a zsidótörvények árnyékában annak idején nem teljeshettek ki. Akkor, amikor a fizikai fennmaradás, illetve a pusztta túlélés a

tét, az ideológiai viták háttérbe szorultak. A haladó zsidóság azonban napjainkban bizonyos tekintetben ismételtén az útkeresés fázisához érkezett. A neológia vallási és szellemi örökségének

öntudatos vállalása mellett számos régi-új kérdésre is választ kell találnia a haladó zsidóságnak. Milyen ismervek alapján különbözteti meg magát a haladó zsidóság a Magyarországon működő többi zsidó vallástól, illetve felekezettől? Miként valószínűsíthető meg a férfiak és nők zsinagógái egyenjogúságán alapuló egalitárius szemlélet a

haladó zsidóság hitközségeiben? Hogyan valószínűsíthető meg a paritás – a „világi” és az „egyházi” vezetés egyenértékűsége – a haladó hitközségek vezetőségében? Milyen lépések szükségesek ahhoz, hogy a haladó hitközségek önmaguk tartsák fenn és tartsák el a hitközségi intézményrendszert? A múlt század 20-as 30-as éveinek dilemmáit és vitáit már csak emiatt is hasznos lehet feleleveníteni.

JEGYZETEK

- 1 Goldziher Ignác: Hagyomány és dogma (1916). Bp., Ézsaiás Vallásos Társaság, 1935. 15.
- 2 Blau Lajos: Vallásunk jelenéről és jövőjéről. IMIT Évkönyv, 1900. 166.
- 3 Bakonyi József: A kongresszusi zsidó hitközségek statisztikája. Magyar Zsidó Szemle, 1936. 141–148.
- 4 Katona József: Zsidó megújulásért. A fővárosi zsidóság lelki képe. Budapest, 1947. 12.
- 5 Toronyi Szusanna: A pesti hitközség a templomépítkezések idején. In: Baumhorn Lipót építész/architect 1860–1932. Szerk.: Hadik András – Szegő György. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár – OMVH Magyar Építészeti Múzeum, Architart Kiadó, 1999. 30–37.
- 6 Kiss Arnold: Haladó zsidóság – halódó zsidóság. Múlt és Jövő, 1929. június. 203–205.
- 7 Uo.
- 8 Uo.
- 9 Uo.
- 10 Flesch Ármin: Válasz dr. Kiss Arnoldnak. Országos Egyetértés, 1929. július 12. 6.
- 11 Fényes Mór: Reménység a halódás közepette. Múlt és Jövő, 1929. november. 388–389.

- Lásd még Fényes Mór: Halódik-e a haladó zsidóság. Szombat, 1929. július 13. 1–3.
- 12 Fischer Benjámin: Tiku bechaudes safor... A „haladó zsidóság – Halódó zsidóság” hitvitájához. Múlt és Jövő, 1929. október. 331–333.
- 13 Richtmann Mózes: Hachsara vagy „Hechser”? Zsidó Szemle, 1930. július 4.
- 14 Kiss Arnold: Haladó zsidóság – halódó zsidóság. Múlt és Jövő, 1929. szeptember. 319–322. Lásd még Kiss Arnold: „haladó zsidóság – halódó zsidóság”. Csöndes megjegyzések többrendbeli téves elkalandozásokra. Országos Egyetértés, 1929. július 26. 4–6., továbbá Dr. Kiss Arnold válaszol. Szombat, 1929. augusztus 3. 1–2.
- 15 Kiss Arnold: A rabbiság alkonya. Múlt és Jövő, 1931. szeptember. 291.
- 16 Eppler Sándor: A rabbik szerepe a hitközségi ügyintézésben. Emlékkönyv Dr. Kiss Arnold budai vezető főrabbi hetvenedik születésnapjára. Szerk.: Guttmann Mihály – Hevesi Simon – Löwinger Sámuel. Bp., 1939. 33–50.
- 17 Hatvany Bertalan: Vissza a zsidósághoz? Igen! Vissza a gettóhoz? Nem! Múlt és Jövő, 1930. május. 182.

- 18 Uo.
- 19 Kiss Arnold: Zsidóság – gettó. Megjegyzések báró Hatvany Bertalan cikkéhez. Múlt és Jövő, 1930. június. 243–244.
- 20 Kaufmann Vilmos: Reflexiók báró Hatvany Bertalan cikkéhez. Múlt és Jövő, 1930. június. 245.
- 21 Báró Hatvany Bertalan levele. Múlt és Jövő, 1930. június. 246.
- 22 Patai József: A pesti hitközség sorvadása. Múlt és Jövő, 1937. július–augusztus. 195–199.
- 23 Uo.
- 24 Uo.
- 25 Alattomos támadás a Pesti Izraelita Hitközség ellen. Egyenlőség, 1937. július 30.
- 26 Bettelheim Samu: Vádat emelek! Egyenlőség, 1937. augusztus 12.
- 27 Vértes Emil: Nem sorvad a pesti zsidóság! Egyenlőség, 1937. október 7. 11.
- 28 Sós Endre: Sorvad-e a pesti hitközség? Múlt és Jövő, 1937. október. 282.
- 29 Sós Endre: Zárszó a „sorvadás”-vitához. Múlt és Jövő, 1937. december. 350.
- 30 Kiss Arnold: Új életet, boldogabb jövőt. Múlt és Jövő, 1937. szeptember. 227–229.

Peremiczky Szilvia

A NEOLÓGIA MA

2016. január 27-én a Magyar Tudományos Akadémia adott otthont a Schweitzer József-émlékkonferenciának.

A konferencia egyszerre volt megemlékezés és tudományos esemény, egyúttal újabb lehetőség a vallásközi párbeszédre. Ugyanakkor az eseménynek – részben talán *sans savoir*, tudtán kívül – kiemelkedően fontos üzenete volt a magyar neológia önképének, történeti tudatának, jelen helyzetének és a társadalomhoz szóló üzenetének szempontjából is.

A magyar neológia a 19. században a haszkala, a zsidó felvilágosodás szellemiségének hatására, a liturgiát megújító mozgalomként jött létre, de elhatárolódva a német reformmozgalmak radikális újításaitól. Önképének kialakulása szorosan összefügg a mózeshitű magyar identitás kialakulásával, azaz a zsidó vallású magyar önazonosság születésével. A reformkorban a pesti zsidó orvostanhallgatók által létrehozott Magyarító Egylet, az általuk 1848-ban kiadott *Első magyar zsidó naptár és évkönyv 1848-ik szökőévre*, az évkönyv szerzői, és általában az első magyarul író zsidó író- és költőnemzedék – Diósy Márton, Szegfi Mór, Heilprin Mihály, Reich Ignác, Friedmann S. Gyula – helyezik irodalmi-kulturális keretbe a neológia identitását. A neológia eszménye a vallási tudományokban és világi tudományokban, műveltségben egyaránt jártas magyar zsidó ideája volt, a „honszeretet és felekezeti hűség” szellemisége – miként Frank Tibor Wahrman Mórról szóló kötetének címe is kifejezi. Wahrmann Mór, a mózeshitű magyar eszmény *par excellence* képviselője országgyűlési képviselő volt, Deák Ferenc híve. A szabadságharcban önkéntesként harcolt a magyar függetlenségért, később az Országos Izraelita Kongresszus alelnöke és a pesti neológ hitközség elnöke lett. Ez az ideál fogalmazódik meg Kiss József és Makai Emil 19. század végén írt verseiben éppúgy, mint a kortárs költő Gergely Ágnes szép 137. szoltáraparafráziséban, amelyben a *honszeretet* és a *felekezeti hűség* az Arany Jánoshoz és Jeruzsálemhez fűződő ragaszkodásban ölt költői formát. Ez az ide-

ál testesül meg a szabadságharcban a magyar függetlenségért harcoló zsidó önkéntesek, köztük az említett Wahrmann Mór személyében, és a magyar zsidó tudományosság nagy alakjainak, a Rabbiképző tanárainak – Blau Lajosnak, Bacher Vilmosnak, Löw Lipótnak, Venetiáner Lajosnak, Kecskeméti Árminnak, Scheiber Sándornak – munkásságában és személyiségben.

A soá pusztítása után fizikailag és szellemileg is újra kellett építeni a magyar zsidó életet. Újra kellett építeni a magyar zsidó identitást, a neológ identitást is, mindezt a kommunista diktatúra és a szocializmus idején, amely ennek útjába számtalan akadályt gördített. A rendszerváltástól napjainkig terjedő időszak az újratereztetés vágya mellett az újradefiniálás kényszerét is magával hozta, amely persze nem szükségszerűen külső erők által forszírozott teher, hanem a zsidóság lényegéből fakadó igény is, a hagyomány (újra)értelmezésének a hagyomány alapjain történő szükségessége. A magyar neológ zsidóságot az antiszemitizmus mellett kívülről számos olyan kihívás éri, ami a kereszténységet is – mint például a vallásos élet háttérbe szorulása, az ezotéria, a New Age mozgalmak erősödése, a technikai civilizáció, a modern életforma csábításai. De olyan specifikus kihívásokkal is szembesülnie kellett és kell, mint például a Magyarországon új zsidó irányzatok – lubavicsi haszidizmus vagy amerikai reform – megjelenése, és az előző „hivatalos” egyházi rangra emelése.

Ebben a kontextusban a Schweitzer József Emlékkonferencia egyik fő üzenete, a neológiáról szóló és a neológia által megfogalmazott üzenet különös jelentőséggel bírt. A konferencia ugyanis a magyar neológia kiemelkedő személyisége előtt tisztelgett, és egymástól függetlenül kimondva és kimondatlanul, több előadó szinte zenei harmóniában és konkordanciában emlékeztetett a neológia értékeinek őrzésére és megfogalmazására a 21. század szellemében, nem elhall-

...a zsidóság lényegéből fakadó igény a hagyomány (újra)értelmezésének a hagyomány alapjain történő szükségessége.

A neológia
által képviselt
érték
zsidó érték és
magyar érték,
magyar zsidó
érték –
és ennek
az értéknek
és örökségnek
a megismer-
tetése
a magyar
társadalomban
kiemelt feladat.

gatva a kudarcokat, nehézségeket, megoldásra váró problémákat sem. A neológia által képviselt érték zsidó érték és magyar érték, magyar zsidó érték, és ennek az értéknek és örökségnek a megismertetése a magyar társadalomban kiemelt feladat. Nemcsak a Mazsihisz elnöke vagy Schweitzer Gábor, a néhai országos főrabbi fia, vagy a neológ országos főrabbi hangsúlyozta visszaemlékezésben, hogy Schweitzer József a neológia szellemiségét követte és hagyományozta következetesen *le-dor va-dor*, nemzedékről nemzedékre – de a magyar zsidó tudomány olyan élvonalbeli kutatói, mint Komoróczy Géza és Turán Tamás is. Mindkét előadás hangsúlyozta, hogy a neológia egyik legfontosabb szellemi öröksége a rabbinikus tudás mellett a világi műveltség, a kulturális asszimiláció. Turán Tamás a Rabbiképző egykori igazgatójának, Blau Lajosnak 1900-ban született véleményét idézte: a zsidó „papnak” a kultúra és a magyarság misszionáriusaként éppúgy magyar műveltséggel és nemzeti érzéssel kell bírnia, mint a keresztény papnak, és ez a követelmény meghatározó volt a neológia önképében. Az új rabbi-ideál szerint a rabbi a művelt, keresztény hitszónokokhoz, lekipásztorokhoz hasonló személyiség, és az egykori rabbinikus tekintély reprezentációjává alakult át, amely a neológ zsidóság önképét közvetítette a külvilág felé. Hozzátenném, hogy ezt az ideált – a közösséget szolgáló és a magyar kultúrában is járatos rabbi személyiség ideálját – képviselte Schweitzer József egyik szeretett költője, a fentebb említett Makai Emil édesapja, Fischer Antal Enoch, makói főrabbi is, akiről fia *Az öreg úr* című versében rajzol meg ható képet. Utolsó beszélgetésünk alkalmával Schweitzer professzorral erről a versről beszélgettünk – mondanom sem kell, hogy hibátlanul, fejből idézte. Erről az akkulturációról, ketős elkötelezettségről emlékezett meg többek között Schweitzer Gábor is, amikor felidézte, hogy édesapja homíliáiban egyszerre jelent meg a Szentírás tisztelete és Arany János öröksége

Az akkulturációban – amely, miként Turán megjegyezte, a neológia alappilléreinek egyike – a neológia a keleti-askenázi zsidóság civilizálásának lehetőségét látta. Turán szerint ez a szándék kudarcot vallott, Komoróczy Géza viszont másfelől közelített. Szerinte az akkulturáció sikerét abban láthatjuk, hogy – jórészt

a Rabbiképzőnek köszönhetően a 19. század végétől – a zsidó hagyomány és kultúra helyet kapott a magyar tudományosságban, és olyan tudósokkal és rabbikkal gazdagította a magyar tudományt, akik egyformán erős rabbinikus és a világi felkészültséggel rendelkeztek. Az utolsó rabbi, aki mindezt birtokolta, Schweitzer József volt, aki – éppen ennek a felkészültségnek köszönhetően – rabbinikus tevékenységével és közszerepléseivel öntudatot adott a magyar zsidóság fősodratát képviselő neológiának. A különböző kihívásokat Komoróczy is hangsúlyozta, és a megoldást Schweitzer József követte konzervatív neológ szellemiségben látja. A neológia követendő útja a *Sulhan Arukh* szellemisége („Terített asztal”, Joszef Karo által a 16. században összeállított halakhikus törvénygyűjtemény), de korszerű értelmezésben, miként maga a *Sulhan Arukh* is ilyen korszerű értelmezés volt a maga korában; és lehetőleg megszabadulva az asszimiláció „bélyegző fogalmától”. Komoróczy ezen a ponton azt hangsúlyozta, hogy a társadalmi-kulturális asszimiláció nem egyenlő az önfeladással és a vallási asszimilációval. Az asszimiláció, mint társadalmi folyamat azt tette lehetővé, hogy a zsidók ugyanúgy részévé váljanak a társadalom minden szegmensének, mint a nem zsidók, ennek következtében, többek között, több szegény és kétkezi munkából élő zsidó volt, mint értelmiségi vagy pénzember. Komoróczy Géza szerint a neológiának ezt kell önképe részévé tennie, és ezt kell a társadalommal megismertetnie.

A konferencia tanulsága elsősorban az, hogy a magyar neológia a mai napig is érvényes üzenetet hordoz, mind vallási, mind társadalmi szempontból, mégpedig az egyik leghagyományosabb zsidó vallási üzenetet, a hagyomány megőrzéséről, a kor kihívásaira válaszolva és megújulva. Ez olyan üzenet, amely nemcsak a zsidó, de a nem zsidó közönség számára is fontos és időszerű. Ennek az önképnek a megjelenítése a neológia feladata, és hogy ez az önkép egyáltalán létezik és átadható a mai Magyarországon, ez Schweitzer József egyik nagy öröksége.

A szerző a Mazsihisz tudományos igazgatója, az emlékkonferencia egyik szervezője és az előadásokból készülő kötet szerkesztőbizottságának tagja, a kötet szövegeinek gondozója.

Szombat az interneten

„Nem az a zsidó zene, amit zsidó zeneszerzők komponáltak” | Kis szemétségek feltűnés nélkül |
Palesztin apa a katonák ellen küldi négyéves fiát | Szíria – titkos könyvtár egy ostromlott városban |
Ronald S. Lauder idejétmúlt antiszemitizmus-képe

Cikkeink a www.szombat.org honlapon. Olvassa a *Szombatot* az interneten is!

Turán Tamás

NEOLÓG IDEOLÓGIA

[1. Bevezetés] Haza és haladás: a neológ zsidóság mozgalma ezen eszmék térnyerésével párhuzamosan terebélyesedett és erősödött meg Magyarországon; ezeket tűzte zászlajára a maga vallási közegén belül, a „korszerűség” mindent elsöprő vezérszava alatt, meghajolva bizonyos dolgokban az urbanizáció és a polgári fejlődés igényei előtt.

Schweitzer főrabbi úr halálának évfordulóján hadd beszéljek olyan neológ alapelvekről, melyekhez ő mindvégig hű maradt, bár azoknak nemcsak a mézéből, de a fullánkjából is jutott neki bőven.

Nem teológiai elvekre gondolok. A neológia teológiai téren összességében passzív volt, tágabb értelemben vett vallási gondolkodása eléggé heterogénnek mondható, és csak körülményesen rekonstruálható. Volt viszont egy korszakokon átívelő, stabil, szinte konszenzuális *ideológiája* a neológiának – ami alatt olyan elvek, törekvések összességét értem, amelyek a neológia történeti kifejlődését, közösségi szervezetét és felekezetpolitikáját valóságosan irányították, és ezek arcukat meghatározták. Ortodoxia és neológia, ha nem is képviselt két külön vallást, de két különböző *ideológiát* feltétlenül képviselt, melyek épp az egymással folytatott viaskodásban csiszolódtak ki. Ennek az ideológiának három pillérét tárgyalom röviden az előadás első részében. Ezek: (1) centralizmus és államközpontúság, (2) a kultúra felértékelése, (3) a vallási tekintély, a rabbitekintély leértékelése. Ezen elvek és törekvések persze nem a neológia újításai: az általános és a zsidó felvilágosodásban gyökereznek, és többé-kevésbé jellemzőek az európai zsidóságban kifejlődött összes haladó irányzatra. Ugyanakkor helyi, speciálisan magyar elemek és körülmények is színezték őket, és különleges, ahogyan és amilyen formákban, egyfajta történelmi zárványként, túléltek eddig minden történelmi korszakváltást. Az előadás második részében ezekre térek ki, valamint néhány rövid összefoglaló megjegyzést teszek, a tárgyalt ideológia teológiai összefüggéseivel kapcsolatban is.

[2. Állam] A magyarországi „haladó” zsidók szerveztettebb fellépésükkor (az 1830-as, 40-es években) egyfajta avantgárd voltak. Programjuk stratégiai törekvései a nevelésügyhöz kapcsolódtak, ezen belül is kitüntetett módon a rabbiképzéshez. A viszonyok megváltozását csak felső, hatalmi beavatkozásoktól remélhették.

Mindenekelőtt egy hatalmas pénzüsszeg, az ún. zsidó „iskolaalap” fölött akartak befolyást szerezni. Az ezzel kapcsolatos ügykódések akkor vezettek csak eredményre, amikor az 1860-as években találkoztak Eötvös József nagy ívű kultuszminiszeri koncepcióival, különösen a felekezeti autonómiák kiépítésére irányuló törekvésével. Ami az állam szempontjából az autonómiát jelentette – nevezetesen az egységes, hierarchikusan felépített országos felekezeti szervezetet –, az a hagyományos, helyi szinten működő zsidó hitközségi szerkezet szempontjából persze centralizmus volt. Sőt: durva és életveszélyes centralizmus, ha az ortodox ellenpárt szempontjából nézzük a dolgot, és számolunk az Eötvös által támogatott neológok befolyásával.

Az 1868–69-es országos zsidó kongresszus azonban szervezeti szakadáshoz vezetett, határozatai pedig, amelyek a szervezeti egységes zsidóság ideájából indultak ki, nagyrészt végrehajthatatlanná váltak. A felekezeti igazgatás országos szintjén súlyos jogi vákuum alakult ki, amelyet csak a neológ és ortodox csúcsszervek és hitközségi korifeusok lobbizásai, valamint minisztériumi rendeletek tudtak kitölteni. Az autonómia-törekvés tehát lényegét tekintve kudarcot vallott – centralizmus viszont lett bőven.

A zsidó pártosodás jelentős részben a modern társadalmi nyilvánosság és a zsidó sajtó terméke. A neológ establishmentet és közvéleményt elsősorban nem vallási vagy kulturális kérdések foglalkoztatták, hanem közéleti-politikai dolgok: a zsidó jogkiterjesztés aktuális céljai és eredményei, a reunifikációs kísérletek, továbbá – egyre inkább – az antiszemitizmus problémái. A neológ Pesti Izraelita Hitközség már a 19. század végétől a világ egyik legnagyobb hitközsége volt. A neológia csúcsszerveinek és vezetőinek gazdasági és politikai befolyása révén a hitközségi politika sok szálon fonódott össze az országos politikával.

Az adott történelmi körülményeket és egyházi sajátosságokat figyelembe véve, Magyarországon nem lehetett elvhő liberális egyházpolitikát érvényre juttatni. Ez plasztikusan megmutatkozott például az egyházfinanszírozásban. Az örökölt helyzet szerint a katolikus egyház hatalmas vagyonnal rendelkezett, a protestánsok szegények voltak. Az 1870-es évek második felétől a kormányzat, egyre inkább háttal fordítva a korábbi

Ami az állam szempontjából az autonómiát jelentette, az a hagyományos, helyi szinten működő zsidó hitközségi szerkezet szempontjából persze centralizmus volt.

kossuthi, eötvösi, deáki pragmatikus liberális egyház-politikai elveknek, növekvő mértékben részesítette állami dotációban a bevett, ill. elismert felekezeteket. Ettől kezdve az izraelita felekezet világi vezetőinek egyik legjelentősebb feladata, érthető módon, a felekezetnek nyújtott állami támogatások maximalizálása lett.

[3. Kultúra] Az egyházak állami segélyezésének kérdésében már Eötvös kénytelen volt miniszterként elfordulni saját liberális elveitől. Az állami szerepvállalást azzal indokolta, hogy az egyházak „kulturális missziót” – értsd: állami feladatot – látnak el. Az állami politika mellett a kultúra volt a haladó zsidók nagy szövetségese – a „korszellem” pedig az iránytűje. A neológ elit azt gondolta, hogy ha a jesiváknak befelelő Nyugat-Európában (ez volt a helyzet), akkor Kelet-Európában és Magyarországon is meg vannak számlálva a napjaik; ha állami elemi iskolákba terelik-kényszerítik az ortodox gyerekeket, akkor felnőve előbb-utóbb felhagynak középkorias hiedelmeikkel és életvitelükkel; a magasabb kultúra vívmányai szépen lassan őket is elvezetik majd a neológ típusú korszerű és megtisztult vallásossághoz. Ez a szemlélet és retorika egyidős a haladó mozgalommal, és jól nyomon követhető az 1840-es évektől kezdve. Eme neológ várakozások évszázados nyugati tapasztalatokra épültek, és bizonyos mértékig teljesültek is – alapvetően azonban illuzórikusnak bizonyultak.

A *kulturális misszió* (vagy *kulturális munka*, ahogy később gyakran nevezték) fontos eleme volt a neológ identitásnak. Eleinte a nemzetiségek magyarosításában betöltött szerepüket értették alatta. A magyar ortodoxia megművelését csak közvetetten, az állami oktatás- és valláspolitikai befolyásolása révén remélhették előmozdítani, de egy másik belmisszióra, tudniillik a saját neológ közönségükön belüli vallási-kulturális identitás erősítésre, nagy szükség mutatkozott már a 19. század végétől. A magyar kultúra (mindenekelőtt irodalom) hallatlan vonzerején túl a kultúra általános neológ felértékelését mutatta már az is, hogy a neológia nem vallási, hanem – úgymond – kulturális alapon különböztette meg magát az ortodoxiától.

[4. Rabbik] A neológia döntő többsége lelkesen üdvözölte a szabad polgári fejlődést, a zsidó jogi és egyházfegyelmi autonómia radikális korlátozását, a vallási szabályrendszer térszűkítését. E fejlemények természetes velejárója volt a rabbi feladatkörének átalakulása, befolyásának csökkenése. A jesivákat felváltani hivatott rabbiszemináriumokat (köztük a pesti Rabbiképzőt) a haladó zsidóság és az állam igényei hozták létre: mindkét részről az akkulturációs-asszimilációs tervekhez illeszkedő művelt, hitszónok-hittantanár-lelkipásztor típusú rabbira volt leginkább igény. A Rabbiképző Intézet felállítására vonatkozó tervek Magyarországon a 19. század elejétől kezdve mindenekelőtt a rab-

biképzés korábban teljesen ismeretlen centralizálását, professzionalizálását (azaz szakképzés-szerűsítését), tulajdonképp: államosítását célozták. A neológia, mint a haladó zsidóság más mozgalmi is Európában, a katolikus hierarchiától való protestáns és felvilágosult viselkedés jegyében utasította el a hagyományos rabbiszerepet. A régi rabbiknak általában elég nagy befolyásuk volt a közösségükön belül, de pozíciójukat csak költői szabadsággal lehet a „hierarchia” fogalmával jellemezni. Több joggal mondható, hogy a modern rabbiképzők hozták létre egy újfajta zsidó „papi” rendet, kvázi hierarchiát.

A neológok a rabbikérdésben is, mint mindenben, sokáig úgy gondolták, a történelmi szükségesség, a feltartóztathatatlan haladás ágensei. Csalódniuk kellett, a rabbiknak kétszeresen is. Egyfelől: a „haladó” hitközségek vezetésében a rabbiknak eléggé alárendelt szerep jutott – ez is a neológ ideológia lényeges eleme és a kongresszus öröksége volt. Ez ellen a neológ rabbik egy része mindig lázadozott, de lényeges változás nem történt. Másfelől: a modern hitszónok-rabbi intézményét a haladó ideológia egész Európában a prófétai igehirdetés örökösének, egyfajta reinkarnációjának tekintette a 19. század első felében. Az az elkeserítő valóság azonban, amivel a neológ rabbik – más felekezetbeli kartársaikhoz hasonlóan – a későbbiekben szembesültek, ki kellett ábrándítsa e romantikus szerepfelfogás maradék híveit is. A 19. század utolsó évtizedeitől a neológ rabbik a vallástalanság gyakran drámai képét festik, de ez ellen fellépni a maguk hitközségeiben kevesen akartak vagy mertek. Ezt konkrét esetekben lehet liberalizmusnak tekinteni, vagy reálpolitikának, vagy opportunizmusnak, de prófétai igehirdetésnek bajosan. A rabbinikus tekintély a neológiából sem tűnt el, de átalakult: a haladó zsidó közösségek már nem annyira belső vallási szükségleteikhez igényelték azt, hanem egyre inkább a külső társadalom felé, voltaképp reprezentációs célból.

[5. Példa] Megpróbálom illusztrálni a fenti elvek működését egy rövid példán. Az egyetemi teológiai karok kérdése már 1871-ben napirendre került érintőlegesen, amikor a protestáns Tisza Kálmán a képviselőházban leszögezte a témával kapcsolatos liberális álláspontot: egyetlen egyetemünkön egy felekezetnek van teológiai fakultása; ez nem felel meg a vallási jogegyenlőségnek, de a megoldás nem az, hogy a többinek is legyen, hanem hogy ez is megszűnjön. A kultuszpolitika azonban, ahogyan az egyház-finanszírozásban és egyebekben, ebben sem a tiszta liberális elveket követte. A pesti egyetem katolikus hittudományi karának mintájára 1912-ben református, 1923-ban evangélikus hittudományi kar jött létre a debreceni, illetve a pécsi egyetemen (helyileg Sopronban), korábbi teológiai főiskolák bázisán. 1950-ben az összes ilyen egyetemi kar

A magyar kultúra (mindenekelőtt irodalom) hallatlan vonzerején túl a kultúra általános neológ felértékelését mutatta az is, hogy a neológia nem vallási, hanem kulturális alapon különböztette meg magát az ortodoxiától.

újra leválasztották az egyetemekről, és intézményi szempontból visszaállt a teológiai főiskolák korábbi helyzete.

Blau Lajos, a Rabbiképző professzora és később rektora a recepció után, 1900-ban írja (a Magyar Zsidó Szemlében), hogy a jogegyenlőség jegyében a protestánsokhoz hasonlóan az izraelitáknak is kezdeményezniük kellene egy saját egyetemi teológiai fakultás létesítését: „A felekezetek egyenjogúságának zászlaját csakis a protestánsok lobogtatják, akik semmiféle sérelmet hallgatagon nem tűrnek. [...] mindazok az argumentumok, melyek a haza, a nemzeti kultúra és a felekezeti érdek köréből a protestáns teológiai fakultás mellett felhozatnak, époly hangosan szólnak az izraelita teológiai fakultás mellett is. A zsidó papnak époly magyar műveltségre és nemzeti érzésre van szüksége, mint a keresztény papnak, és hívei közt szintén úgy kell azt terjesztenie, mint más papoknak.” A rabbi tehát nemcsak a vallás, hanem legalább annyira a kultúra és a magyarság misszionáriusa is. Ezzel, továbbá apologetikai célokkal és a keresztény teológiai stúdiumokra nézve remélhető haszonnal indokolja Blau a javaslatát. Ha karról nem is, de egy-két judaisztikai professzúra alapításáról szó volt talán valamivel komolyabb formában az első világháború előtt (Blau is jelölt volt), ám ebből sem lett semmi.

Feltehetően Blau is tisztában volt azzal, hogy egy adott vallás teológiájának egyetemi fakultást alapítani nem kevesebb problémát vet föl – már csak a tan- és kutatási szabadság szempontjából is – mint amennyit egy papnevelde, egy teológiai akadémia egyetemmel szervezése. A zsidó tudományok általános ázsíóját, meg persze a katedrát elnyerők presztízsét, bizonyosan emelte volna egy ilyen teológiai kar. De erősen kétséges, hogy származott volna-e belőle bármi áldás a zsidó felekezeti életre nézve – ha eltekintünk a kinevezések és egyebek fölötti veszekedések vérpezsdítő hatásától. A lényeg ez volt: mi is bevett, történelmi egyház vagyunk, nekünk is jár, ami a protestánsoknak.

[6. Összegzés és teológiai kitekintés] Rátérve mondanám második részére: a neológia sajátosságainak megértéséhez mindenképp az ortodoxiához való ellentmondásos viszonyát kell látni. A 19. században a neológok számára az ortodoxia: vallásilag ellenfél, politikailag vetélytárs, érzelmileg atyáink intelme és anyáink tanítása. Hogy a neológia vallási reformjait kozmetikai jellegűeknek vagy mélyrehatóaknak tekintjük-e, az maga is vallási nézőpont kérdése. És amikor a magyar országgyűlés jóváhagyta az ortodoxia teljes szervezeti különválását, nemcsak az általános „lelkiismeret-szabadságnak” az ország vallási széttagoltsága miatt igen fontos szempontjából járt el helyesen, de az államrezon szempontjából is. A magyarosító törekvésekhez ugyanis a főleg nemzetiségi területeken élő or-

todoxia lojalitásának megőrzésére is nagy szükség volt. Másrészt a neológia egy meghatározó része mindig első-második generációs neológ volt, akiknek tehát szülei vagy nagyszülei még ortodoxok voltak. Ez a legutóbbi időkig így volt – legalábbis a vezető réteg körében. Eltávolodtak ugyan valamelyest az ortodoxiától, de erősen idegenkedtek a neológia harciasabb és asszimilánsabb részétől; kevés indítást éreztek radikális és elvi módon szembefordulni atyáik és nagyatyáik értékrendjével. Ez a tömeges méretű „kognitív disszonancia” az egyik oka a vallási vitákat kerülő, tipikus neológ hozzáállásnak, és annak, hogy a neológ programideológia nem annyira vallási reformokra, mint inkább társadalmi-politikai reformokra irányult.

A neológia jelentős tranzitforgalmat bonyolított az ortodoxia és az asszimiláció között. Ez egyirányú forgalom volt, és erősen összefüggött a belső migrációval: tipikusan a kisebb, keleti ortodox közösségekből vezettek utak a nagyobb, „nyugatibb” települések neológ közösségei felé. A vészkorszak után az ortodoxia – mint a neológia keleti bázisa és egyben versenytársa – mára szinte teljesen felszámolódott, jelentkeznek viszont régóta és viszonylag sokan, akik a fordított relációban érdekeltek: a zsidóság – vagy a „zsidóbbság” – felé tájékozódnak. Nem véletlen, hogy a neológia új vetélytársa egy olyan irányzat, amelyik ebben a fordított viszonylatban utazik, gazdag tapasztalatokkal; és az sem véletlen, hogy ez az irányzat Kompország politikájával is keleti menetben talált egymásra.

Ezen előzetes észrevételek után néhány szó összefoglalóan a neológia államhoz, kultúrához, rabbikhoz való viszonyáról.

[Állam] A magyar zsidóság 19. sz.-i szakadásának mérlege, megítélése nem egyértelmű – a neológián belül sem. Politikai szempontból azonban a megosztottság mindenképp súlyosan terhes öröksége a magyar zsidóságnak. A haladók és a konzervatívok önálló érdekérvényesítése, az, hogy az államhatalmi tényezők befolyásolásával próbálják a másik oldalt maguk alá gyűrni – ami nyílt vagy burkolt denunciacióba csúszik át nemritkán – legkésőbb az 1830-as évektől, a két párt konfliktusainak kiéleződésétől kezdve szerves részévé vált a magyar zsidó politizálásnak. Nemcsak egy etatiszta szemléletű állami egyházpolitika mozgásterét bővíti, ha ellenérdekelt csoportok egymás rovására keresik a kegyeit, de a felekezeti politikacsínálók dolgát is megkönnyíti ez bizonyos fokig. Sokszor hálásabb és könnyebb feladat az érdekképviselőt kifelé, mint az érdekegyesítés és bizonyos lehangoló realitásokkal való szembenézés befelé.

[Kultúra] Kompország zsidóságának, ennek a sajátos, a keleti és nyugati askenázi közösségek határövezetében összekerült zsidóságnak a története nem a békés egymás mellett élés és nem a kulturális konvergencia

A neológia jelentős tranzitforgalmat bonyolított az ortodoxia és az asszimiláció között.

története. A nyugati felfogást képviselő magyar neológia nem tudta sikerre vinni nagy tervét: keleti askenázi zsidó honfitársai „civilizálását”. E terv szemléleti alapjai, a nyugati kultúra felsőbbrendűségébe, asszimiláló erejébe és konfliktuskezelő képességébe vetett hit, téveseknek bizonyultak, legalábbis a konkrét magyar körülmények között. Nem az első és nem is az utolsó eset volt, hogy a felvilágosodás értékrendjének erejét hívei túlbecsülték; hogy az aufklérista fölényeskedés megbosszulta magát. A zsidó „kulturharc” idején, különösen az 1860-as évektől kezdve, a neológok meglepetve konstatálhatták, hogy az ortodoxok a neológia hazai pályáján, a magyar belpolitikában is bizony leiskolázzák őket.

A kultúrában nem volt a neológiának vetélytársa. De az emlékezet-kultúrában, illetve ennek identitáspolitikai és gazdasági hasznosításában – mindkettőnek nagy konjunktúrája van – napjainkra kemény konkurenciája lett. Kampányolási célokra vallási és egyéb szervezetek ma egy hatalmas, tragikus elemekkel gazdagon átszőtt magyar zsidó kultúrából meríthetnek, amelyben igen jelentős a neológ zsidóság apportja – nevezzük ezt Pap Károllyal „eszmévé halás”-nak. Merítenek is, néha vitatható módon – ami vagy a választott kulturális személységeknek, vagy az adott vallási közösség saját halottainak kegyeletét sértheti.

[Rabbik] A régi világban a közösségi rabbi legitimációja alapvetően a rabbiosztályból, a talmudista vallási elitből származott. A neológia ezzel szemben a rabbiság egy világiasabb és alapvetően a hitközszégi világi vezetéshez kötött legitimációját fejlesztette ki. Ez az újítás a haladó zsidóság egyik középponti ideológiai eleme volt, amire hatott a protestáns egyházi berendezkedés is. A neológia kezdetől fogva elsősorban laikus mozgalom volt. A hitszónokok és lelkipásztorok szerepe ebben a mozgalomban a szociológiai lényegét tekintve abban állt, hogy egyengessék a hagyományból kifelé vezető utat, és tartsák a lelket, a zsidó lelket, azokban, akik erre még igényt tartottak. A helyzet azonban évtizedek óta alapvetően megváltozott, ami teljesen más feladatokat ad a zsidó vallási intézményrendszernek, mint amire a neológia eredetileg vállalkozott.

[Teológia és ideológia] Végezetül néhány teológiai megjegyzés. „A földi uralom hasonlít az égi uralomhoz”, egy talmudi megjegyzés szerint. Teológia és ideológia a vallástörténetben, és a neológia történetében is, ezer szálon kapcsolódik egymáshoz, és bizonyos értelemben tükrözik is egymást. A legősibb zsidó „bibliai teológiát” a régi liturgia hordozza – ami persze egészen más, mint a dogmatikus, skolasztikus, filozófiai teológia. A *ros hášanai* (újévi) *muszáf* imában egy egész teológiai rendszer van megimádkozva és megénekelve. A *מלכיות, זכריות, שופרות* hármassága, háromsöge – az isten-királyság, az isteni „emlékezet” (azaz gondviselés), az isteni „kürtfújás”, „felriasztás” (azaz szabadítás és kinyilatkoztatás) – rokonítható az álta-

lunk használt szempontrendszerrel: a politikai hatalomhoz, a kultúrához, illetve a vallási autoritáshoz való viszsonnyal. Nem indokolatlan tehát ebben a teológiai perspektívában szemügyre venni a neológia (vagy más zsidó vallási mozgalmak) ideológiáját, illetve ideológiájának görbe tükrében fejteni föl teológiai nézeteit.

David Friedrich Strauss, a liberális protestáns teológia egyik 19. századi úttörője és fenegyereke könyveiben felteszi a kérdést: Keresztyének vagyunk-e még? Martin Buber is feltette a maga hasonló kérdését: „Zsidók vagyunk-e még? A neológ vallási elit ilyen teológiai (és egyben ideológiai) kérdéseket, a nyilvánosság előtt és elvi szinten legalábbis, nem nagyon firtatott, noha a 19. század végétől kezdve minden oka meglett volna rá. A mai magyar kontextusban mindenesetre adekvátabb volna az analóg ortodox (tkp. haszidizú) kérdés: „zsidók vagyunk-e már?” De ezt a kérdést, vagy a „zsidók vagyunk-e még?” kérdést, a magyar zsidóság jelenlegi állapotában és a forgalomban lévő modern, teljesen szubjektív identitásfogalmak miatt tulajdonképp föl sem lehet, föl sem szabad vetni.

Reális lehetőség volt-e, lesz-e valaha is a történelmi időben, hogy a zsidóság csak ortodox válfajában létezzen? – Nem tudom megítélni. A talmudi hermeneutika szerint „אין מקרא יוצא מידו פשוטו”, a szentírási vers értelmezése sosem tévesztheti szem elől, sosem nélkülözheti a kontextus szerinti „egyszerű”, „hagyományos” értelmet, a *psat*ot. Az ortodox zsidóság a zsidóság (és a Kinyilatkoztatás) *psat*ja. Úgy tűnik nekem, Schweitzer főrabbi úr is hasonlóan gondolta ezt, a mindenkor neológ rabbik többségével egyetemben. Ez volna az „ortodox neológia” első dogmája. Akik ezt nem ismerik fel, azoknak valószínűleg kevés esélyük van, hogy hosszabb távon életképes, alternatív judaizmussal álljanak elő.

A korszerűség és haladás mint ideológiai fogalmak már a 19. században elvesztették ártatlanságukat a zsidóságon kívül és belül. A neológ ideológiáról annak a történelmi eufóriának az elmúltával, amely létrehozta, elég gyorsan kiderült, hogy törekény nádszál – később az is, hogy törött nádszál. A 20. század elején a német-zsidó vallásfilozófia már a zsidóság történelemföltreállításáról vagy -alattiságáról beszélt. A korszerűség-eszmével szemben az ortodoxia (különösen a keleti, a magyar) az anakronizmusával, a kortalanságával tüntetett. A jiddis népi bölcsesség azt mondja a maga tömör és egyszerű (*psat*) módján: „Többet ér az álló óra, mint amelyik késik vagy siet, mert az álló óra legalább kétszer a pontos időt mutatja.” Valóban: teológiailag a zsidóság számára nincs komolyabb hivatás és kihívás, mint hogy csak két dolog idejét pontosan jelezze: a teremtését és a megváltását. Hogy mi a helyzet azokkal a zsidókkal, akiknek az órája kissé össze-vissza jár, az persze bonyolultabb ideológiai és gyakorlati kérdés.

Schweitzer főrabbi úr nagy humánummal, méltósággal és önérzettel tanította és képviselte a zsidóságot befelé és kifelé egyaránt. Legyen emléke áldássá, יהי זכרו ברוך .

Reális
lehetőség
volt-e, lesz-e
valaha is
a történelmi
időben, hogy
a zsidóság
csak ortodox
válfajában
létezzen?
Nem tudom
megítélni.

Bányai Viktória

ZSIDÓ ISKOLÁK ÉS GYEREKINTÉZMÉNYEK A HOLOKAUSZT UTÁN

Pécs példája

Hatalmas megtiszteltetésnek érzem, hogy előadást tarthatok Schweitzer József emlékére, akit egyetemista koromban tanárunkként ismerhettem meg, és később is tapasztalhattam munkáim iránti figyelmét, fordulhattam hozzá segítségért.¹

Jelen kutatásomat a jeruzsálemi Yad Vashem Institute átfogó, az 1945 és 1956 közötti magyarországi zsidóságot vizsgáló kutatásának részeként kezdtem el, feladatomban a vészkorszak utáni zsidó iskolák, gyerekintézmények történetének feltárása. Pécsen, az ottani zsidó közösséget és gyerekintézményeket több szempontból is figyelemre méltónak találtam ebben a kutatásban – ezt szeretném most bemutatni, és persze azt is, hogy milyen szerepe volt mindebben a fiatal rabbinak, Schweitzer Józsefnek, akit 1947 októberében iktattak be, de a szombatokat már az előző tanév folyamán is Pécsen töltötte.

Pécsnek – és az egész Dunántúlnak – tragikus sajátossága, hogy mivel innen a deportáló vonatok csak Auschwitz felé indultak, 14 év alatti gyerekek csak kivételes esetben éltek túl a vészkorszakot. A kivételek közé tartozott Pécsen egy 11 éves ikerpár, akikről még lesz szó, ők épp iker voltuk miatt maradhattak életben.² A kivételek közé tartozott még néhány, a gettósítás és deportálás alól törvényileg mentesülő, nem izraelita valláson lévő, de a háború után a zsidó közösségi életben részt vevő, illetve néhány Budapesten vagy másutt elrejtett gyermek.

Egy iskola benépesítéséhez szükséges létszámban azonban csak olyan településeken maradtak életben vidéken iskoláskorú zsidó gyerekek, ahonnan a Bécs melletti Strasshofba (is) deportáltak. Négy magyarországi gyűjtőgettóból – Bajáról, Debrecenből,

Szegedről és Szolnokról – indultak ilyen vonatok: a háború utáni vidéki zsidó iskolák földrajzi eloszlása ennek megfelelően alakult. Kivétel ez alól Miskolc és Nyíregyháza, ahol az egykor hatalmas közösségek és a környező falvak kevéske túlélőjéből kerültek ki az iskolák diákjai: az egykori több száz fő helyett alig egyosztálynyi, az összes évfolyamot együttvéve.³

Kivétel továbbá a Dunántúlon újraindult két iskola, a csornai és a pécsi is. Máskülönben a Dunántúlon még olyan nagy közösségek is, mint Győr, Nagykanizsa, Kaposvár, gyerekek hiányában a tanítói állások megszüntetésére, az államsegélyes státuszok lemondására kényszerültek.⁴ A Zsidó Világkongresszus Magyarországi Képviselőtársaságának az 1946/47-es tanévről szóló statisztikája szerint az akkor működő – vagyis a vészkorszak után újjászerveződött – vidéki hitközségekből 181 rendelkezett iskolaépülettel, azonban gyerekek hiányában ezeknek kevesebb mint tizedében indulhatott újra a tanítás: mindössze 15 településen.⁵

A pécsi zsidó iskolába helyben született, a vészkorszakot túlélő gyerek – az eddig elmondottaknak megfelelően – alig járt: 1946 januárjában, az iskola megnyitásakor a harminc gyerek között egyetlen egy pécsi születésű volt, ő római katolikus vallásúként menekült meg. Az 1946/47-es tanévben három, majd az 1947/48-as tanévben négy pécsi születésű növendék szerepel az iskolai anyakönyvben. A többség budapesti születésű volt, egy-egy gyereknél Kalocsa, Törökszentmiklós, Zágráb, Berlin jelenik meg születési helyként: ők mind a helyi zsidó közösség által befogadott gyermekotthon, az Országos Zsidó Segítő Bizottság otthonának lakói voltak.

Az árva, félárva fővárosi és máshonnan származó zsidó gyerekeket ellátó gyerekotthonok vidéki elhelyezését 1945-46 során indokolta egyfelől – praktikus szemlélve – a súlyos budapesti élelmiszerhiány és a megfelelő épületek hiánya. Másfelől azonban – és ez Pécs esetében is nagyon hangsúlyos – indokolta a vidéki hitközségek fogadókészsége, sőt gyerekek utáni vágya, a gyermekektől megfosztott közösségek vágya, hogy gondoskodjanak, hogy tanítsanak újra, hogy a másokról való gondoskodás útján saját veszteségeiket tudják feldolgozni. Az Országos Zsidó Segítő Bizottság Vidéki Osztálya vezetésének írt úti jelentésében (1946 júniusában) a vidéki kirendeltsége-

A gyerekotthon számára a kiégett iskolaépület földszintjén és szuterénjében rendeztek be szobákat. Mivel a tervezett 20–30 fős létszám több mint kétszeresét küldték Budapestről, a látogatás időpontjában a gyerekek egy részét „nedves, odúszerű pincékben” voltak kénytelenek elhelyezni, amit az ellenőr természetesen erősen nehezményezett, és sürgette az épület felújítását, hangsúlyozva, hogy „a helyi zsidóság is hozzá kíván járulni a maga erejével ahhoz, hogy a leküldött árva gyermekek megfelelő elhelyezésben részesüljenek”. Tapasztalatait így összegezte: „tekintetbe véve a helyi zsidóság abszolút jóindulatát és támogatási készségét, az a gyermekosztály egyik legjobb otthona lesz”.⁸ A felújítás 1946 nyarán, kicsit belecúsúszva a szeptemberi tanévkezdésbe is, valóban lezajlott, az egykori iskolaépületben (Fürdő u. 1.) rendezett helye lett a gyerekotthonnak. Tantermeket ellenben már csak a szeretetotthon (Timár u. 5.) két helyiségében tudtak berendezni. Az iskolaépület államosítása után, 1948 és 49 során a hitközség hosszú küzdelmet folytatott és kéréssel fordult különböző fórumokhoz azért, hogy legalább a szeretetház azon szobáit visszakaphassa, ahol csakis akkor folyt ideiglenesen tanítás, amikor az iskolaépületben gyerekotthont rendeztek be.⁹

A pécsi zsidó gyerekotthon lakói 1946 tavaszán (Magyar Nyelvtérületről Származó Zsidóság Emlékmúzeuma, Cfát)

ket végiglátogató ellenőr meleg szavakkal emlékezett meg a pécsi zsidóság áldozatkészségéről, amire „ez egyetlen példát találtuk országszerte”.⁶ A szeretetházban a gondoskodásra szoruló idősök mellett deportálásból visszatért rászorulóknak és a városban tanuló zsidó egyetemistáknak is lakhatást biztosítottak a pécsiek. Külön kitért rá a jelentés, hogy a szeretetotthon konyháján milyen jó színvonalú ellátást tudtak biztosítani, köszönhetően annak, hogy a kirendeltséget vezető Sommer Andor a városban többnyire a hivatalos áron tudta beszerezni a szükséges élelmiszert. Csak zárójelben teszem hozzá, ugyanis a Joint segélyezési gyakorlatában, illetve a gyerekotthonokat ténylegesen üzemeltető cionista szervezeteknél ez általánosnak mondható, hogy a konyha nem tartotta a kaszút. Schweitzer József visszaemlékezéséből tudjuk, hogy egyik első feladata volt rabiként ezt a konyhát újból kóserrá tenni.⁷

A fénykép, amelyet, mint oly sok más segítséget, Vörös Istvánnak köszönhetek, a szeretetotthon épületénél készült, a fiatal felnőttek némelyikén látható viselet a gyerekotthont kezdetben működtető *Makkabi ha-cair* mozgalom tagjaira vall. A létszám és az összetétel is körülbelül a Joint 1946. májusi adatainak felel meg, ahol 50 főnyi 3 és 18 év közötti gyereket és 9 felnőttet tüntettek fel az otthon lakójaként.¹⁰

Később Péter Ernő, az iskola igazgatója lett a gyermekotthon pedagógiai vezetője is, személyileg és elvekben is egységet alkotott a két intézmény: az iskola és a hitközség életében szerepet játszó személyek voltak jelen az otthonban is. Erről az időszakról tudósított az *Új Dunántúl* rövid cikke is: „A gyermekotthon, amelyik helyt adott a felszabadulás után apjukat-anyjukat veszített gyermekeknek, a kollektív nevelés szép példáját nyújtja azáltal, hogy előadja Poldini Ede, a Svájcban élő nagy zeneszerző Magyarországon még nem hallott gyermek-ope-

ráját, a Hamupipőkéét. [...] Az operát betanította, rendezte és vezényli: Loránd Márton. Meghívóigénylést a hitközség irodájában lehet eszközölni.”¹¹ A mesés daljátékot betanító Loránd Márton a hitközség főkantora volt. Abban azonban erősen túloz a cikk, hogy a budapesti vendégszereplésre is induló előadás a darab magyarországi ősbemutatója lett volna: az 1920-as évek végén több iskolai/ifjúsági előadása is ismert már.

A művészeti tevékenységek – énekar, versmondás, színjátszás – jelenlétére a korabeli zsidó gyerekeknek és napközik életében egyébként sok más adatot is ismerünk. Ez is része volt a felnőttek jórészt csak ösztönös pedagógiai eszköztárának, amivel a gyerekeket átélte traumáik feldolgozásában, a borzalmak után az életkoruknak megfelelő tevékenységekhez való viszatalálásban segíthették.

Egy kedves – ide kapcsolódó – részletet szeretnék idézni Schweitzer József visszaemlékezéséből.

„Tanítottam a kis zsidó iskolában, és külön foglalkoztam a szüleiket elveszített gyerekekkel. Egy tömbben volt a templom, az iskola, a hitközség és a székház. Délután egy rossz nadrágban még fociztam is velük az udvaron. A hívek ezt nem vették valami jó néven, azt mondták, egy pécsi főrabbi nem állhat le gyerekekkel focizni. Mondtam nekik: »Nézzétek, megváltozott a világ, demokratizálódott. Ezek elhagyott, apátlan, anyátlan gyerekek, minden felnőtt közeledése és törődése jólesik nekik. Ha ilyen jó viszonyban vagyok velük, akkor a templomba is szívesebben fognak eljönni.«”¹²

Mivel munkaszolgálatban és deportálás során sok tanító, tanár és hitoktató is életét vesztesette, mások hadifogságban rekedtek vagy egészségük megromlása miatt nem tudtak visszatérni a tanításhoz, ezért az új tantestületek felállítása a legtöbb zsidó iskolában komoly szervezést igényelt mind a megfelelő pedagógusok megtalálásában, mind át-kérésük-alkalmazásuk adminisztratív intézésében. A Pécsi Izraelita Elemi Népiskola 1944 előtti igazgató-tanítója, Danziger Zsigmond és hittanára, Schwarz Samu is életét vesztesette a vész-korszakban.

A vész-korszak utáni pécsi zsidó iskola szervezője-vezetője, induláskor egyetlen tanítója Péter Ernő volt. Ő helyi születésű (1914) lévén, a Budapesten szerzett tanítói képesítéssel a pécsi izr. népiskolában kezdett tanítani 1936-ban. 1939-től azonban Kassán dolgozott, ahogy több más zsidó pedagógus is a bécsi döntésekkel visszacsatolt területek zsidó iskoláiba került. 1945 ősztől újból Pécsen tanított,

előbb egy állami népiskolában, majd az újraindult zsidó iskolában.¹³ Az államosítás után is ő maradt az akkor már Fürdő utcai Állami Általános Iskola igazgatója.

1946 szeptemberétől csatlakozott Péter Ernőhöz Böhm Márta, aki szintén pécsi születésű volt (1921), de a háború előtt csak egy fél évet tanított a városban 1941-ben, utána a Siklósi Izraelita Népiskolában kapott állást. Ebben a tanévben 1-2. és 3-4. osztályos megosztásban tanítottak, így Böhm Márta készítette fel a túlkoros negyedikeseket félévkor az osztályozó vizsgára, hogy év végén már az 5. osztály anyagából vizsgázzanak: egy tanév alatt két osztályt elvégezve közelíthessék kortársaikat. A

túlkorosság akár 2-3 évnyi elmaradást is jelenthetett; ez az üldözések és a háború miatt kimaradt tanévek, illetve az azt követő gyógykezelések, fel-tápláló nyaraltatások stb. következménye volt.

A képen kettejük között Bernát Béla óraadó angol-tanár ül, aki a három hatodik osztályos diákkal foglalkozott. Körülöttük az iskola valamennyi akkori növendéke.

Az 1947/48-as tanévben hivatalosan is általános iskolává szerveződött az akkor 59 fős, hét évfolyamból álló pécsi zsidó iskola, bár a 2-3-4. osztályok továbbra is összevonva tanultak. Az általános iskolákkal szemben támasztott elvárásoknak megfelelően a felső tagozaton szakrendszerű oktatás folyt. A képen (3. kép) a legnagyobbak, a 7. osztály 15 tanulója látható a tantestülettel. Óraadó tanár tanított angolt, éneket, földrajzot és történelmet – de ők hiányoznak fényképről.

A pécsi zsidó iskola növendékei és tanárai az 1946/47-es tanévben (Pécsi Zsidó Hitközség)

Ebben a tanévben csatlakozott a tantestülethez dr. Politzer Ferencné Scheiber Noémi (Scheiber Sándor húga), aki házassága révén került Pécsre. Ő lett az 5 fős hatodik osztály osztályfőnöke, irodalmat, természetismeretet és a lányoknak testnevelést tanított felekezeti tanítói végzettséggel. Ugyanekkor tért vissza az iskolához Pahmer Mór (ezekben az években magyarosított nevén Pataki Miklós) is, az egyetlen olyan pedagógus, akik közvetlenül a vészkorszak előtt is ott tanított, de a köz-

héberórát.¹⁵ Ez a tanterv a nyelvoktatás és a hitoktatás különválasztását, a nyelvoktatásban az élőnyelvi megközelítést, a beszédkészség fejlesztését hangsúlyozta. Az ezekben az években szerzett hébernyelv-tudását sok gyerekotthoni növendék kamatoztatta később Izraelben.

Miközben ismét hangsúlyoznunk kell, hogy csak a gyermekotthon növendékeinek jelenléte tette lehetővé a zsidó iskola fenntartását, meg kell jegyeznünk, hogy bizonyos speciális problémákat is hoztak magukkal. Egyfelől rendkívül nagy

fluktuáció jellemezte ezekben az években a zsidó gyerekotthonokat. A jelenségnek egyik oka a csoportos kivándorlás, a távozó csoportok helyének feltöltése, az ezzel kapcsolatos átcsoportosítások voltak. 1948 tavaszán egy tantestületi jegyzőkönyvben a tanulmányi munka lanygulásának okaként is megfogalmazták, hogy „a közeli kivándorlás a gyermekek minden gondolatát leköti, és így a tanulás háttérbe szorul”.¹⁶ Azonban ezen túl belső, szervezeti okok – kezdetben a fokozatos bővülés, később összevonások, racionalizálások, átszervezések – is közrejátszottak abban, hogy a gyermekotthoni gondoskodásban élő gyerekek folyamatosan, tanévről tanévre, de nem ritkán tanév közben is költöztek, és vándoroltak az iskolák között. Bár az ide-oda költöztetett egykori gyerekek általában jó szívvel emlékeznek

A Pécsi Izr. Általános Iskola 7. osztálya, 1947/48-as tanév (Pécsi Zsidó Hitközség)

tes időben állami iskolában állt alkalmazásban. Ő az ötödikesek osztályfőnöke, a fiúk testnevelője, a gyakorlati oktatás (műhelygyakorlat) vezetője és cserkészparancsnok volt. Pataki szintén maradt az államosítás utáni iskolában is.

Ugyancsak 1947 őszétől lett a tantestület tagja Schweitzer József, aki a felső tagozaton héber nyelvet tanított, valamint alsós-felső bontásban hittant, így heti óraszámja 12 óra volt. A fiatal rabbi már nem volt kezdő a tanításban: rabbiképzős tanulmányaival párhuzamosan Pesten is oktatott hittant, 1945 tavaszán a polgáriban, majd az 1946/47-es tanévben a fiúgimnáziumban és annak általános iskolájában. Az iskolai értesítő szerint akkor heti 25 órában tanított, és osztályfőnöke is volt az 5. b osztálynak, valamint König Pállal és Márton Benővel közösen vezette az önképzőkör héber szakosztályát.¹⁴

Pécsen a Magyar Izraeliták Országos Irodája által kezdeményezett és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által frissen engedélyezett új tanterv alapján vezették be felső tagozaton a heti 4

ezekre az évek, teljesen érthető, hogy a tanügyi igazgatás nagyobb állandóságot szorgalmazott. Péter Ernő igazgató 1947. október 12-én kelt, a gyerekotthont fenntartó Országos Zsidó Segítő Bizottság Gyermekvédelmi Osztályához intézett leveléből idézem:

„Tudomásomra jutott, hogy növendékeink közül tizenötöt, akik korban ugyan megfelelnek otthonunk követelményének, de túlkoruk ellenére is az általános iskola alsó tagozatába járnak, máshova akarnak áthelyezni. Nem beszélve arról, hogy ez már a folyó tanévben a második áthelyezés lenne, [és] a legnagyobb mértékben pedagógiátlan, de a helyi tanügyi hatóság is úgy hagyta helyben általános iskolánk függetlenségét, ha ezek az áthelyezések megszűnnek, különben fiók iskolaként kezelnek. Szósz szerint idézve szavaikat: »A pécsi zsidó iskola olyan, mint egy átjáróház, nem lehet önálló ált. iskolának kezelni.«”¹⁷

Az áthelyezések mellett a tanfelügyelet behatóan foglalkozott azon tanulók ügyével is, akiknek

személyi adatait okmányok nem igazolták, csupán a gyerekek közlésére tudtak hagyatkozni. Pécsen 1946 áprilisában a 25 tanulóból 12 volt ilyen.¹⁸ A tanfelügyelet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium állásfoglalását kérte az ügyben, és a minisztérium némileg dodonai módon úgy rendelkezett, hogy ha hitelt érdemlően igazolható az, hogy az okmányok nem szerezhettek be, akkor a személyi adatokat szabad „bemondás” alapján is elfogadni. Azoknál a gyerekeknél, ahol a néven kívül semmilyen más adat nem szerepel az iskolai anyakönyvben, elképzelhető, hogy a gyermek maga sem tudott biztosat a családjáról, saját múltjáról. Ezt a feltételezést erősíti, hogy többségük első osztályos kislány, vagyis olyan gyerekek, akiket nemük és életkoruk alapján akár rejtegethettek hosszabb időn át keresztény környezetben álnéven, időközben elhalványult emlékekkel eredeti adataikról.

A pécsi zsidó iskola további különlegessége a nem zsidó vallású gyerekek viszonylag magas aránya. Miközben a *Magyar Statisztikai Évkönyv* az 1946/47-es tanévben országosan 2 római katolikus és 4 református tanulót tart számon az izraelita felekezeti iskolában, addig a pécsi izraelita általános iskolában egymagában az 1947/48-as tanévben 3 római katolikus, 4 református és 2 evangélikus diák tanult.¹⁹

Előadásom utolsó egységében a pécsi zsidó cserkészcsapatról szeretnék beszélni. A gyerekek veszteségeinek, az elvesztett gyereklétnek egyik jele volt, hogy elfelejtettek játszani: vaddá, kiábrándulttá, koravénné, cinikussá tette őket mindaz, amit átéltek.²⁰ „Elfelejtettünk játszani, mi már nem játszottunk többé” – fogalmazta meg 1945 nyarán az auschwitz-i lágert 11 évesen az ikerbarakkban túlélő, de anyjukat és nővérüket elvesztő pécsi ikerpár, a Somogyi ikrek egyik tagja.²¹ A generáció talpra állásában alapvető szerepe volt annak, hogy a gyerekek jelentős része a vészkorszak után eljuthatott olyan közösségbe, ahol lehetősége volt újra megtanulni játszani, visszatálcálni az életkorának megfelelő tevékenységekhez. Ezek a közösségek nem kizárólag felekezeti alapon szerveződtek, de most ezeket emelem ki: a családias légkörű felekezeti iskolát, a cionista gyermekotthont, a zsidó

cserkészcsapatot, a hitközségi gyerekrendezvényeket. Pécsen ezek mindegyikét megtaláljuk a háború utáni években.

A pécsi zsidó cserkészcsapatot Pahmer Mór tanító szervezte 1936-ban, részben a cserkészmozgalom iskolabázisú szemléletének megfelelően a pécsi zsidó elemi tanulóiból, részben a mozgalomban jelentkező kirekesztő, antiszemita jelenségek miatt a város középiskolás csapataiba fel sem vett vagy onnan kizárt zsidó fiúkból. 1941-ben azonban vala-

mennyi zsidó csapatot, így a 615. számú Ámoszt is feloszlatták, kizárták a cserkészszövetségből.²²

A vészkorszak után újrainduló csapatok a közösségi élet értékeivel, természetközeli élményekkel, az összetartozás érzésével segítették a gyerekek és serdülők lelki újjáépülését. „A Csapat egy baráti közösséget, mondhatnám: családot jelentett, az őrsi társak hasonlóan élő és gondolkozó testvéreket, a vezető kicsit szülőpótlékot.”²³ Öt budapesti és két vidéki csapat működéséről vannak biztos adataink ebből az időszakból.²⁴ Rendhagyó ezek között a pécsi csapat története, ahol a vészkorszak előtti tagokból mindössze három fiú élte túl a deportálást. A tisztek közül azonban többen is visszatértek a munkaszolgálatból, így 1946 februárjában két őrsrel, abban hét-hét taggal újraindították a cserkészmunkát. Az eredeti tagok mellé később gyermekotthoni gyerekek és keresztény fiúk is csatlakoztak. Az egyik őrsbe lányokat is bevettek, akikből rövidesen önálló őrsöt szerveztek. 1946 nyarán a keleti Mecsekben táborozott a csapat, 1947 nyarán pedig a szegediekkel közösen

A háború utáni generáció, Purim, 1955 (Pécsi Zsidó Hitközség)

rendeztek nagytábort Mánfán.²⁵ 1947 végére 32 fő volt a csapat, ebből 14 izraelita, 16 katolikus, 1 református, 1 unitárius vallású.²⁶ A csapat legelső tagjai között volt a már említett Somogyi ikerpár is. Egyikükük örsvezetői tanfolyamot végzett, másikukat a csapatotthon felügyelőjévé nevezte ki a parancsnok.²⁷ Ők biztosan megtanultak újból játszani.

Zárásul egy purimi képet választottam 1955-ből. Azt szeretném felvillantani vele, hogy bár az 1948–49-es fordulat államosította az iskolákat, felszámolta a cionista mozgalmakat és a cserkészetet, eltörölte a kötelező iskolai hitoktatást, visszaszorí-

totta a felekezeti és öntevékeny civil élet egészét, és lényegében csak a hitközségi kereteken belül zajló hitoktatás és gyermekmunka szűk tere, lehetősége maradt meg, azonban ez valós közösségi térré tudott válni egy-egy vonzó személyiség körül. Az 1946–49 között született, viszonylag népesebb korosztály felcseperedésével legalább néhány évre újra volt annyi kisgyerek, akiknek érdemes volt hitoktatást, talmud-tórát, színes, élménnyel teli közösségi életet teremteni. Schweitzer József körül Pécsen kialakult, kivirágzott egy ilyen közösség – a szűk lehetőségek éveiben is.

BIBLIOGRÁFIA

- Bánki György (szerk.): *A 311. Vörösmarty Cserkészcsapat, 1934–1948*. Budapest, 311. Vörösmarty Cserkészcsapat Öregcserkész Klubja, 2004.
- Bárdos Pál: *A második évtized*. Budapest, Szépirodalmi, 1981.
- Fuchs D. Rafael (szerk.): *A Pesti Izraelita Hitközség Gimnáziumának, Szent Domonkos-utcai Általános Fiúiskolájának és Gépészeti Ipari Középiskolájának évkönyve az 1946–47. iskolai évről*. Budapest, Neuwald Illés Könyvnyomda, 1947.
- Gergely Ferenc: *A magyar cserkészlet története, 1910–1948*. Budapest, Göncöl Kiadó, 1989.
- Krassó Sándor: *Kötéltánc. Adalékok a pécsi zsidóság és Pécs 20. századi történetéhez*. Pécs, Pannónia Könyvek, 2011.
- Magyar Statisztikai Évkönyv, 1943–46*. Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1948.
- Schweitzer József: „Nehéz zsidónak lenni”. In: Kertész Péter, szerk. *Nehéz zsidónak lenni*. Budapest, Ulpius-ház, 2003, 27–229.
- Zsidó Világkongresszus Magyarországi képviselői és az Amerikai Joint Distribution Committee Statisztikai Osztályának Közleményei*. 1948. április 1. 8–9. szám.

JEGYZETEK

- 1 A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.
- 2 Krassó 2011, 79., 167.
- 3 A nyíregyházi hitközség 1945. november 22-i levele szerint: 30–40 fő 12 év alatti zsidó gyerek élt ekkor a városban, közülük 12 helyi, akiket a gettón kívül bűjtettek, a többiek a háború után odaköltözött családokkal érkeztek. (Magyar Zsidó Levéltár [MZSL] XXXIII. 7-b-2.) Miskolcon az 1945/46 és az 1946/47-es tanévben egyetlen összevont osztályban, egyetlen tanítónővel tanultak 1–8. osztályos tanulók. (Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, VIII. 224. a Miskolci Erzsébet Elemi Izraelita Iskola iratai, 30–32. kötet.)
- 4 MZSL X. Kaposvár, vegyes iratok, 1945. december. Államsegélyes státusz: a felekezeti iskolákban dolgozó, nem állami alkalmazásban álló tanítók, tanárok egy része – az 1907 óta létező gyakorlatnak megfelelően – fizetékigé-
szítő államsegélyt kapott, ezáltal az állam átvállalta az is-

- kolafenntartás költségeinek bizonyos részét. A vészkor-szak után az állami rész a fizetés 80–90%-át jelentette.
- 5 ZSVK Közleményei, 8–9, 16. Újpestet ebben az összesítésben már Budapesthez soroltam.
- 6 MZSL XXXIII. 7-b-2. Újtjelentés, 1946. június 5., 1.
- 7 Schweitzer 2003, 111.
- 8 MZSL XXXIII. 7-b-2. Újtjelentés, 1946. június 5., 3.
- 9 Pécsi Zsidó Hitközség Irattára 1948-d469.
- 10 MZSL XXXIII. 4-a-5.
- 11 *Új Dunántúl*, 1948. március 18.
- 12 Schweitzer 2003, 110.
- 13 Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BML) VIII. 263. a. 1, 35/1946.
- 14 Fuchs 1947, 41. és 46.
- 15 MNL BML VIII. 263. Pécsi Izraelita Elemi Népiskola iratai. Órarend és tantárgyfelosztás, 1947. december.
- 16 MNL BML VIII. 263, 1948. április 18.
- 17 MNL BML VIII. 263, 1947.
- 18 MNL BML VIII. 263, 43/1946.
- 19 *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1943–46, 256. skk. és MNL BML VIII. 263, 240/1948.
- 20 Bárdos Pál részletesen bemutatja akkori tevékenységeik vadságát, testi épséget veszélyeztető és anyagi kárt okozó voltát. (Bárdos 1981, 67–70.) A megfigyelést Sztéhlo Gábor emlékirata is megerősíti, lásd: *Sztéhlo Gábor gépelt emlékirata*, 134–135. és 157. (Evangélikus Országos Levéltár, Sztéhlo Gábor iratai.)
- 21 Krassó 2011, 169.
- 22 A zsidó cserkészcsapatok története még feltárássra, érdemi feldolgozásra vár. Egyes csapatokra vonatkozó visszaemlékezések fellelhetők, illetve Gergely Ferenc több munkájában is érinti a kérdést, pl. Gergely 1989.
- 23 Korányi Mária visszaemlékezése in: Bánki 2004, 78.
- 24 Egyebek mellett gazdag forrás a Gödöllői Városi Könyvtárban elhelyezett Cserkészkönyvtár és Levéltár gyűjteménye.
- 25 Ennek a tábornak a teljes dokumentációja (levelezés, előkészítés, költségvetés) a Pécsi Zsidó Hitközség tulajdonában található meg.
- 26 Magyar Cserkész Levéltár, Magyar Cserkészfiúk Szövetségéhez küldött éves jelentés, 1948. január 30.
- 27 Magyar Cserkész Levéltár, Csapatparancs, 1947. december.

„NEM LEHETETT A JÓ OLDALRA ÁLLNI”

Új könyvéről beszélget Ungváry Krisztián történésszel Várnai Pál

– A Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944 című könyvében hivatkozik Timothy Snyder alapos kutatására,¹ valamint említi Krausz Tamást is, aki szintén könyvet írt a megszállásról,² főleg szovjet anyagokra támaszkodó kutatásai alapján. Mennyiben segítették őket az ön kutatásait?

– Snyder kutatását példaértékűnek tartom, mert ami Kelet-Európában történt, azt nem lehet csupán a jó és a rossz küzdelmére korlátozni. Krausz viszont fordított értelemben volt motiváló számomra. A könyvét súlyos tudományos tévedésnek tartottam s ezért úgy gondoltam, tenem kell valamit, hogy ez a történet a helyére kerüljön. Krausz prekonceptió alapján, szelektíven dolgozott, rendkívül problematikus iratokkal, s a legcsekélyebb mértékben sem reflektált mindarra, ami ezek mögött az iratok mögött van.

– Tulajdonképpen miért is üzent hadat a magyar kormány a Szovjetuniónak? Lekötelezte érezte magát Hitlernek a visszacsatolt területekért? Netán már akkor is a keresztény Európát akarta megvédeni?

– Hadd pontosítsak. Nem hadüzenet, hanem a hadiállapot deklarálása történt. Nem győzöm hangsúlyozni, hogy ez Horthy személyes döntése volt. Horthy mindig gyűlölte a bolsevikokat s már a 20-as években gondolkodott azon, hogyan lehetne egy antibolsevista egységfrontot létrehozni. Horthy sose tartozott a kifinomult politikai gondolkodók közé, sokszor ösztönösen és meglehetősen egyszerűen döntött, s ez az eset is idetartozik. Antibolsevizmusán túl persze motiválta az is, hogy kinek a kezéből kapta vissza Magyarország ezeket a területeket. Horthy pozíciója azonban tudott változni: meglehetősen hamar kételkedni kezdett abban, hogy ezt a háborút a németek megnyerik. Anglofil ember lévén, azon a véleményen volt, hogy a háborút az angolok és amerikaiak fogják megnyerni. Máskor viszont teljesen irreális koncepciókat dédelgetett. Így például területi követeléseket támaszt a németek által megszállt Galíciával, azaz áttételesen Lengyelországgal szemben, amellyel az országot ezeréves barátság köt össze. A logika nem volt az erőssége.

– A németek idővel egyre több magyar csapat bevetését követelték. Így a függőség is egyre nőtt?

– Valóban nőtt, de a megszállásig ez a függőség korántsem volt olyan mértékű, hogy Magyarország mindezt elvesztett volna szuverenitásából. Az pedig, hogy a magyar csapatok elsősorban megszálló feladatokat lássanak el, közös döntés volt a magyar és a német vezérkar között. A németek tisztában voltak azzal is, hogy a magyar hadsereg felszerelése milyen szánalmas minőségű. Kész csoda, hogy akkori állapotában a magyar hadsereg 1942-ben egy ideig egyáltalán ellent tudott állni. Horthy viszont azt gondolta, hogy ez a megszállás egy olcsó dolog lesz, két szempontból is: egyrészt a katonai veszteségek csekélyek maradnak, másrészt ki lehet küldeni a nem kívánatos nemzetiségi elemeket, akik ebben a helyzetben nem tudnak átállni. Abban, hogy valójában milyen is lesz ez a megszállás, a hadvezetésben megoszlottak a vélemények. Az is felmerült, hogy ha a magyarok szállnák meg a Balkánt, akkor egy angol partraszállásnál ki lehet-

Horthy sosem tartozott a kifinomult politikai gondolkodók közé.

ne ugrani a háborúból. Ennek persze nagyon súlyos következményei lehettek volna.

– Sokat hallottunk idealizált szovjet partizán történeteket, de könyvből én is sok új dolgot megtudtam a szovjet partizánháborúról.

– Hetven évvel a háború után számos mítosszal le kellene számolni. A Szovjetunió egyszerre több háborút is vívott. Elsősorban persze a németekkel és szövetségeseivel, de zajlott közben egy, sőt, több polgárháború is. A szovjetek a németek által megszállt területeket is kontroll alatt tudták tartani, a partizánok segítségével. A partizánok elsődleges feladata nem az volt, hogy a német és a magyar katonákat leküzdjék, erre nem is volt megfelelő felszerelésük, hanem a politikai terrorizmus, hogy a sztálinizmus kinyújtott csápjá legyenek. Ebből nem következik, hogy a partizánok mind aljas gazemberek voltak, hanem az, hogy egyszerűen nem lehetett a jó oldalra állni. Vagy beállt valaki a náci Németország segítőjének, vagy csatlakozott a partizánokhoz, s akkor beállhatott a kommunista vagy az ukrán „nemzeti partizánok közé. Persze az utóbbihoz ukránnak kellett lennie, mert egy lengyelt vagy egy zsidót nagy eséllyel megölték volna. Egy meglehetősen fejletlen politikai kultúrával rendelkező közeg volt ez, ahol csak rossz vagy még rosszabb döntések között lehetett választani. Az emberek nem ideológiai alapon döntöttek ezekben a helyzetekben, hanem oda álltak, ahol a túlélésre akár csak egy szikrával nagyobb esélyük lehetett. Fel kell tennünk a kérdést, hogy mennyiben volt a partizánvétekezés hatékony? Fel tudtak-e robbantani annyi vasúti sít, hogy azzal gátolták volna a németek előrenyomulását? Agyon tudtak-e löni annyi német katonát, hogy az bármit is befolyásolt volna? Meg tudtak volna akadályozni bármit, ami a németeknek stratégiai fontos volt? A források alapján arra jutottam, hogy a partizánok hatékonysága minimális volt, semmilyen szempontból nem állt arányban azokkal a befektetésekkel, amit a mozgalom fenntartása igényelt, se azokkal az áldozatokkal, amit a partizán hadviselés a saját lakosságnak okozott, akiknek a partizánok ellátásáról is gondoskodniuk kellett. Orosz és ukrán történészek erről nagyon komoly forrásokat adnak ki, melyek hozzáférhetőek és szabadon kutathatóak a pártarchívumokban is.

– Könyvből kiderül, hogy a partizánalakulatok általában nem spontán szerveződések voltak, hanem mögöttük mindig a hatalom, a párt, a titkosszolgálatok álltak.

– Voltak, akik maguktól az erdőbe vonultak és ezeket túlélő csoportoknak nevezik. A partizánok viszont fegyverrel, központi irányítás alatt valamilyen, katonailag vagy politikailag értékelhető feladatokat hajtottak végre. A Szovjetunióban a partizánmozgalmat alapvetően a párt szervezte, amire büszkéek is voltak. Ebből adódóan korántsem beszélhetünk spontaneitásról.

– A civil lakosság két brutális harcoló fél között találta magát. Ezt hangsúlyozza Deák István *Európa próbatétele* c. könyvében. A nyugat európai országokban a lakosság lehetett ellenálló, kollaboráns vagy maradhatott közömbös, ami a keleti fronton nem volt lehetséges.

– Teljesen így igaz. A semlegesség opciója Kelet Európában nem létezett. A szovjet és a náci kalapács között nem lehetett semlegesnek maradni, s ez adja az egésznek a pokoli dinamizmusát. Olyan emberek válnak valamilyen ideológia hordozóivá vagy áldozataivá, akiknek ehhez eredendően nem feltétlenül volt közüik.

– Engem meglepett könyvében az a statisztika, hogy a munkaszolgálatosok nagyobb százaléka élte túl a háborút, mint a honvédek. Én eddig egészen másféle statisztikákat láttam. Személyes tapasztalatom is az, hogy a nagyjából velem egykorú zsidó gyerekek közül alig valakinek élte túl az apja a munkaszolgálatot. Amennyiben mégis az ön számai a helyesek, mi lehetett ennek az oka?

– A munkaszolgálatosok többsége soha nem szedett aknát, többségük a hadművelési területen is csak a biztonságosabb megszállási zónákban tevékenykedett. Ez volt a probléma, ahogy a hadvezetés megfogalmazta: mivel túlságosan hátul vannak, nincs elég biológiai veszteségük! S ezt papírra le is írták, sőt sokat tettek azért, hogy ezek a veszteségek nőjenek, de így sem tudták elérni az első vonalban küzdő honvédek veszteségeit – kivéve 1943 január-február időszakát, amikor a munkaszolgálatosok között a korábbi rossz bánásmód és a szervezeti visszaélés miatt aratott a halál. Ennek ellenére a munkaszolgálat működése nem nevezhető „mozgó veszthelynek”. Hogy ez a mítosz hogyan keletkezett? Volt egy igény az áldozatiság elbeszélésére. Az „aknamezők” kifejezést Karsai Elek használta kétkötetes könyvében, amelyet a Kádár rendszerben kivontak a kereskedelmi forgalomból. Voltak parancsnokok, akik mindent megtettek azért, hogy ez a „biológiai veszteség” mennél nagyobb legyen. Például Murai vagy Grassy József a Donnál, aki alatt a munkaszolgálatosok 70 százaléka már a doni áttörés előtt elpusztult. De akik nem válsághelyzetben voltak, azoknak a túlélési esélye általában nagyobb volt, mint azoknak, akik az első vonalban voltak. A második hadseregben mind a katonák, mind a muszosok jelentős része megfagyott. S hát az egyszerű katonák között is voltak olyanok, akik végelgyengülésben haltak meg, még az áttörés előtt. A legkisebb túlélési esélye azoknak a munkaszolgálatosoknak voltak, akiket kivittek a Don kanyarba. Ezzel szemben a megszálló erőknél bevetett munkaszolgálatosok túlélési esélyei, minden túlkapas dacára szignifikánsan jobbak voltak, mint az első vonalban harcoló honvédeké.

– Könyvében idéz magyar katonák megrendítő visszaemlékezéseiből, a németek és magyarok „munkamegosztásáról”, jelesül arról, hogy a magyarok feladata általában „csak” az volt, hogy a német kivégzőoszta-

A partizánok elsődleges feladata nem az volt, hogy a német és a magyar katonákat leküzdjék, erre nem is volt megfelelő felszerelésük, hanem hogy a sztálinizmus kinyújtott csápjá legyenek.

gok elé kísérték a meztelen, javarészt zsidó áldozatokat. De vannak idézetek a magyarok által elkövetett kivégzésekről, pl. a borzalmas gajszini vérfürdőről. Erről a témáról olvashatunk Zavada Pál *Természetes fény* című regényében is.

– Zavada felhasználta az én korábbi kutatásaimat s én ennek nagyon örültem. Ezekről a kivégzésekről tömegesen készítettek fényképeket az ebben közreműködők, s ezeket haza is küldték. Tehát a mítosz, hogy ezekről semmit nem lehetett tudni, elképesztő. Nem csak a megszállt területeken tudtak erről, ahol a tiszték a kintinban muto-gatták a felvételeket, azokról az akciókról, melyekben maguk is részt vettek. Nem lehetett erről nem tudni, sőt erről a munkaszolgálatosok is tudtak. A tömegsírok szinte turisztikai nevezetességgé hatottak, hiszen nem lehetett ignorálni, mondjuk ötezer ember sírhelyét.

– A mai helyzetben nálunk szokás minden felelősséget a németekre hárítani s lehetőleg nem foglalkozni a szembenézéssel.

– Én a felelősség kérdését nem nemzeti kategóriákban határozom meg. Ami a végrehajtók szintjét illeti, meglepően hasonló jelenséget tapasztalunk egy német rendőrzászlóalj és egy békéscsabai zászlóalj esetében, pedig a német zászlóaljnak politikailag motiváltabbnak kellett volna lennie. Abban a pillanatban azonban, amikor agyon kell lőni egy gyereket, ezek a politikai motívációk nem sokat érnek. Ha politikai felelősséget keresünk mindazért, ami a második világháborúban történt, azért Hitler és a náci vezetés a felelős. Bizonyos mértékben felelősség terheli Sztálint is, mert az ukrán lakosság reflexiói nagyon különbözőek voltak attól függően, hogy az 1939 előtt is szovjet terület volt vagy sem. Ha igen, ott mind az antiszemitizmus, mind az antikommunizmus csekélyebb volt, mint azokon a területeken, ahol a Szovjetunió csak három évre rendezkedett be. Ez azzal függött össze, hogy a keletlengyel területeken, amelyeket területi agresszióval foglaltak el a szovjetek, brutális tisztogatást hajtottak végre, ahol mind a lengyelekkel, mind az ukránokkal, mind a zsidókkal leszámoltak, úgy, hogy egymással szembe is kijátszották őket. Ezeken a területeken az antiszemitizmus és a nácik támogatására való hajlandóság a sokszorosa volt annak, mint ami Kelet-Ukrajnában történt. Ez viszont a sztálini rendszer felelőssége is. Mert ha Sztálin nem deportál több mint negyedmillió embert Kelet-Lengyelországból, ha nem szabadjára adja a tisztogató osztagait az ottani lakosságra, ha nem teszi tönkre majdnem minden embernek az életét, ha nem hurcolja el a balti értelmiség lányait balettcipőkben szibériai lágerekbe, akkor talán a baltikumi értelmiség se bánt volna olyan szívélyesen a német megszállókkal. A komolyabb tulajdonnal bíró és a vallásos zsidók elpusztítása a szovjet programban is szerepelt, másrészt viszont a kommunizmus a zsidóság számára, különösen eleinte, látszólagos asszimilációs modellt kínált.

Ezért, különösen az elején nagyon sok zsidó gondolta azt, hogy most majd érvényesülni tud (Magyarországon ez bizonyos mértékig hasonlóan játszódott le) de azt is el kell mondani, hogy a kiábrándultak is felülreprezentáltak voltak a zsidók között.

– Ha lehet rangsorolni, kik voltak a legnagyobb vesztesei a megszállásnak: zsidók, oroszok, netán más nemzetiségek?

– Ha statisztikát próbálunk felállítani arról, hogy kiknek volt a legkisebb az esélyük a túlélésre, akkor nyilvánvalóan a zsidók állnak az első helyen. Mennél nyugatabbra élt valaki, annál kevesebb volt az esélye erre, mert ott a lakosság kollaborációs hajlandósága is nagyobb volt. Tarnopol vagy Lemberg környékén a zsidóság kilencvenöt százaléka pusztult el, míg Csernigov körzetében csupán harminc vagy negyven százalék. A zsidóság után a különböző szláv népek veszteségei voltak a legnagyobbak. Anniből értelmetlennek látom itt a rangsorolást, hogy a Szovjetunió megszállásával kapcsolatos német tervek ugyan különbözőek voltak, de az, ami megvalósult belőle, az attól függetlenül érintette az illetőt, hogy ukrán vagy orosz származású, mert nem a származása számított, hanem az, hogy a munkaerejét, vagy a területét mennyire lehetett hasznosítani. Ha erre nem volt lehetőség, akkor az ott élőket egyszerűen éhen halatták.

– Anyám két öccse közül az egyikről azt az értesítést kaptuk, hogy elesett, a másikról pedig, hogy eltűnt. Az utóbbi kifejezés gyakran szerepel az ön könyvében is. Felteszem, hogy maguk a hatóságok se ismerték a körülményeket.

– A magyar hatóságokról sok rosszat el lehet mondani, de abban nem voltak érdekelték, hogy tömegesen meghamisítsák a veszteségi adatokat. Az eltűntek halálának egyszerűen nem volt tanúja. Egy részük pedig szovjet fogságban pusztult el.

– Említi, hogy Petschauer Attila története is mítosz.

– Igen is, meg nem is. Abban a formában, ahogy Szabó István megfilmesítette, fikció. Nem öntötték le vízzel és nem fagyott meg. A történetben mégis van racionális mag, ugyanis amikor Petschauer először bevonult, kitüntetései a mellére tűzte és ott tépték le róla, akárcsak Örkenyéről a tartalékos tiszti rendfokozatot. Nyilvánvaló, hogy Petschauert, akinek egy nemzeti büszkeségnek kellett volna lennie, szándékosan alázták és kínozták, és ez hozzájárult ahhoz, hogy később a szovjet hadifogságban elpusztuljon.

JEGYZETEK

- 1 Timothy Snyder: *Véres övezet*. Park Kiadó, 2012.
- 2 Krausz Tamás – Varga Éva Mária: *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban – Levéltári dokumentumok 1941–1947*. L'Harmattan Kiadó, 2013.

A kivégzésekről tömegesen készítettek fényképeket az ebben közreműködők, s ezeket haza is küldték. Tehát a mítosz, hogy ezekről semmit nem lehetett tudni, elképesztő.

Kisslaki László

BOLOND ICA CSALATKOZIK

Persze, hogy kidobóták Bodor mama! Be kő' mondani, ha tudunk elbújt zsidóru – cuppogta bolond Ica, de az istennek sem hagyta félbe a cukorka szopogatását. Hogyisne, hiszen éppen azt lesi a Mitvesz fűszeres, hogy milyen hangosan ízlik neki. Akkor biztos ad legközelebb is. Na és, ha fogdossa is a réklije alatt, ha üres a bolt? Belefér a lapátkezebe. Pláne, múltkor még egy pengőt is adott neki Mitvesz; – és csakis azért, mert tapogatás közben egy akkorát horkantott örömbé, mint egy kani.

Meg is verné az apja, ha megtudná, hogy pénzt kapott a boltostól. Még el is venné tőle.

– Aztán meg jutalom is jár, Bözsi néni! Egyenest a főtestvér kezibü! Tuggya? – jutott ismét eszébe a reggeli „közhírré tétetik!”

– Ne járasd a szád annyit! – szólt rá Kasza Pista, aki tűzkőre várt a boltban. Megtehetette; a háború elvan már nélküle is. Jobbkarján a zubbony ujjá csak azért nem leffegett, mert az anyja vállig felvarrta.

Icára a legény hangja úgy hatott, mintha szájon ütötték volna. Egy pillanatra újra visszazuhintotta a való világba. Eszébe jutott a szégyene, mikor tavaly megkérte Pistát, hogy legyen a férje. Mire a legény csak azt mondta, hogy „Dilibaba, neked nincs ki az összes kereked!”

– Mért? –, hisz a babakocsit is lehet hárommal tolni... –, de nem szólt, csak hazaszaladt, és otthon vinnyogott az üres ólban, nehogy apja meghallja. Kapott is volna!

Akkor bánatában majd megszakadt a szíve, hiszen a faluba a nála fiatalabb lányok is kaptak férjet, csak ő van még ember nélkül. Hovatovább már száradt vénlánnyá szikkad, de ahhoz ő túl kövér, hál' Istennek. Merengés közben, hirtelen majd megfulladt a köhögéstől, mert félrenyelte a cukrot. Aggodva Mitveszre pillantott, de az éppen káromkodva kereste a pult alá gurult tűzkövet.

Aztán Icának újra eszébe jutott a főtestvér beígért kitüntetése.

– Maga igazán keresztény, Bözsi néni? – kérdezte. Holott mindenki tudta, hogy a fia evangélikus lelkész Budán; csak azt nem, hogy a parókiája pincéjében több zsidó családnak ad menedéket.

Az a jutalom tényleg megülte a rövid esztét. Remélte, hogy ha már a néni nem is, de legalább a saját szélütött nagyapja zsidó. Úgyis útban van, és bűdös. Vagy netán a goromba apja, aki örököst részeg, és akkor ő is úgy markolássza, mint az a Mitvesz? – Kár, hogy az anyja rég meghalt –... Őt már nem kérdezheti meg.

Pedig Ica már látta magát a templomban, ahogy Krisztus lemosolyog rá a keresztről, mert biztos meglátja a misés-blúzában csillogó medált.

– Nahát, hogy milyen idöket élünk – csóválta a fejét Bodor néni;

– Ezek még a Szűzmáriát is elvinnék, ha megtudnák róla, hogy zsidó –, de megijedt, hogy ilyesmi kiszaladt a száján. Elpirult volna, ha túrté volna pergamenre aszott arca. – De aztán csak megborította a hobbant lány haját:

– Apád várja már azt a pakli bagót, elrak, ha nem iparkodsz! – küldte útjára a kószaeszű szerencsétlent. Ilonka már az utcán nyargalt, mikor a boltos hazafi módra kimérte a néninek ötért a petróleumot. Ő már tizenhatban hadiözvegy lett, amikor Bodor honvéd és a lova tévedésből hősi halált haltak. Ugyanis, honnan is tudhatta volna az óbesterük, hogy milyen állat az a páncélvonal, hogy még a huszárkard sem fogja?

Decemberre, a téli viharok már nem csak hófúvást hozták be a tanyák közé, hanem az ágyúk ugatását is, ami már a hálósobákba is behatolt. Nem csoda, hogy az idegeesebb gazdáknak, még a házaselettől is elvette a kedvét. A rettegett lakosság na-

„Dilibaba,
neked nincs ki
az összes
kereked!”

ponta énekelt orgonaszó mellett a békéért, mindaddig, míg egy belövés el nem vitte a kántort kottástól. Pedig akkorra már a falu végleg zsidómentes lett, mert egy jó magyar ember résen volt. A zárdából elvitték a Münz ikreket, hogy füsté válva szülek után szálljanak Emiatt egy leheletnyivel sem lett sötétebb az ég a falu felett. Hogy mi változott? Semmi. Legfeljebb az, hogy Mitvesz megvette a Münz-féle vetőmagboltot. Állítólag olcsón jutott hozzá.

Karácsonyra aztán megszületett a Kisdéd. De hogy is tudná megváltani a szenvedőket, mikor a Mikulás is Dachauban ült? A Gestapó nem hitte el, hogy ő tényleg a Mikulás. S hogyan is járná be onnan ajándékkal a világot? Hiszen szánja lángján, a rénszarvasaiból is rég gulyást főztek a katonák.

Karácsony másnapján a kisbíró még kihirdette a hadsereg kiürítési parancsát, aztán maga is szekérré dobta a dobját és csatlakozott a Keszthely felé vonuló karavánhoz. A faluban csak az öregek, betegek maradtak, és még egy maroknyi lélek, akiknek minden mindegy volt. Persze Ica is maradt bédna nagyapjával. Egy kicsit aggódva, de azért reménykedve várta a katonákat. Hiszen annyi rémeket hallott, hogy mit tesznek az asszonyokkal...

Szilveszter éjjelén, aztán egy drasztvujtyével beköszöntött az újév, Gavrilov századossal. Kirgiz katonáit az istállóba küldte aludni, ahol csak a kecske búslakodott a tehén után. Icanak rögtön megtetszett a halk szavú tiszt. Csodálta a százados szép szemét, és szeretne volna megsimogatni búzamezős színű haját.

Már egy hete megdermedt a front a Balaton vidékén. Gavrilov egysége is bekvártélyozta magát a házba. Az istállóból helyszűke miatt kiették a kecskét. Ica nem bánta, mert neki is ízlett. Meg fejni sem kellett többé. A kapitány a tisztaszobába költözött, ahol esténként olvasott a petróleumlámpa fényénél. Néha meg átszellemült arccal verset írt. – Biztos valami bánatost – gondolta Ica, mert ha tehetne, hokedlit húzott mellé, s onnan figyelte áhítattal a kapitányt. Olyankor neki is bepárasodott a szeme, mint a férfinak. Irigylte azt a lányt, akihez

a vers szólt. Előfordult, hogy gyengéden meg akarta simogatni Gavrilov arcát, de a tiszt minduntalan szelíden visszatolta Ica kezét. Ilyenkor az irigysége átcsapott vad gyűlöletbe, az ismeretlen orosz némbér iránt. Aztán éjjel a kínok kínját szenvedte végig a takaró alatt. Már arra is gondolt, hogy bemegy az istállóba a kirgizekhez, de halálra szégyellte volna magát Gavrilov előtt. Inkább a kútba ugrik, sugallta a következő pillanatban a bomlott agya. Olyankor csak magában nyüszített, mert nem mert jajgatni, mert talán egész Somogy meghallaná.

Ha Gavrilov nem volt szolgálatban és nem írt, akkor az öreg veteránnal beszélgetett. Lassanként egész jól összebarátkoztak, dacára, hogy a hadas-tyán, gyakran megfenyegette a botjával az ágyból. Néha meg ráfogta, mintha fegyver volna, és azt mondta, hogy durr! – Szerencséd van, te muszka, hogy nincs puskám – meg ilyesmiket zagyvált. A kapitány csak mosolygott, és örömmel jegyezte fel azt a rengeteg zamatos, délorosz káromkodást, amiket az öregtől hallott először; ugyanis a kapitány etnográfus volt.

Ica ilyenkor csak hallgatta a két férfit, s még azért is hálás volt, hogy nem küldték ki a konyhába. Ült és csodára várt. Tán meghallgatta a türelmes ég, mert úgy január vége felé egy délután Gavrilov már tiszta ingben vodkát ivott. Igaz, nagyapja mondta reggel, hogy a tisztnek ma születésnapja van, és valami Gajdar nevű írónak is, aki három éve haditudósítóként elesett, de Ica senkit sem ismert ilyen néven a faluból.

Ő is ivott a tiszttel, de rögtön a fejébe is szállt. Nagyapja is megihatott az ágyban már egy bögrével, mert mélyen horkolt. Ica hirtelen felbátorodott, hogy még tanú sincs, ezért hirtelen magához húzta a legény fejét, s megcsókolta a száját. Gavrilov meghökkent, majd magába roskadva, szótlankul ült egy darabig. Lassan, fátyolos szemmel, remegő ujjakkal előkotort zubbonyából egy töredezett fényképet. Ica tudta, ez a vég, mikor meglátja azt a gyűlöletes némbert. Szinte öntudatlanul odanézett, ahová a tiszt bökött az ujjával. Onnan egy hetyke matróz mosolygott vissza rá.

– Igor – mondta lágyan a százados, és sajnálat-tal nézte a megdermedt lányt.

A Mikulás is Dachauban ült.

Könyveket, könyvtárakat vásárolunk.

Ingyenes kiszállítás, azonnali fizetés • Telefon: 06-30/256-1640.

Kránicz Bence

RAJZOLT SZERZŐDÉSEK ISTENNEL

Zsidó témájú képregények Amerikában

A zsidó identitásküzdelmek és a képregény presztizsharcai több szalon összehívtak. Zsidó-e Superman? Sokakat olyan komolyan foglalkoztat ez a kérdés, hogy ezzel a címmel rendeztek konferenciát három éve, a szuperhős első megjelenésének 75. évfordulóján.

Az előadók többek között azzal érveltek Superman zsidósága mellett, hogy a karakter valódi, kryptoni neve, a Kal-El egy betű módosításával héberül azt jelenti, „Isten hangja”; földi szülei éppúgy fogadták be őt, mint Mózeszt az egyiptomiak; hazája, Krypton elpusztítása az európai zsidóság kiirtásának metaforájaként is olvasható; alteregója, Clark Kent pedig a harmincas évek nagyvárosi zsidó riporterének típusfigurája is lehetne. Arról nem is beszélve, hogy Superman figuráját két fiatal clevelandi zsidó szerző, Jerry Siegel és Joe Shuster találta ki.

Mutáns a lágerből

Noha ezek a felvetések inkább csak izgalmas gondolat kísérletek, mintsem a szuperhős-képregényekbe rejtett zsidó motívumok csálhatatlan bizonyítékai, mégis jól mutatják, milyen fontossá vált a zsidóság reprezentációja az egyik legnépszerűbb amerikai tömegműfiumban, a képregények lapjain. Azonban ha az amerikai képregények zsidó történeteit keressük, több sikerrel járunk, ha nem a tömegkultúra részét képező szuperhősös *comics*, hanem az elitkultúra regisztereibe utalt szerzői művek, a *graphic novels* között keresgélünk – persze ezek a „művész-képregények” is éppen a tömeg- és magaskultúra hamis és elavult dichotómiáját kezdik ki.

Ezzel együtt a szuperhősképregényekben is alapvető konfliktus a többségi társadalomtól való különbözőség, a másság elfogadásának kérdése, még ha ezek az identitásküzdelmek inkább természetfeletti képességekkel bíró vagy mutáns fiatalok kalandjaiban keresztül kerülnek is előtérbe, mint például a Pókember vagy az X-Men számtalan történetében. Hiába, hogy az alkotók nagy számban zsidó származásúak voltak, a füzetekben ritkán válik témává, hogy egyébként melyik szuperhős zsidó. Ugyanakkor az X-Men sorozat egyik főalakja, Magneto mítoszában kulcsfontosságú, hogy gyerekként túlélte Auschwitzot, és éppen a lágerben mutatkozott meg először különleges képessége, amellyel telekinetikus mozgatni tudja a közelében található fémeket. A Fantasztikus Négyes tagja, Ben Grimm is középosztálybeli, kertvárosi zsidó családból származik – a széria ötletgazdája, Stan Lee egyszerre emelte ki a közsiklaszserű Lénnyé változott figura kívülállását, és helyezte őt támogató családi közegbe. Ám csak a sorozat indulása után négy évtizeddel, 2002-ben született meg az a történet, amely Ben gyerekkorát és zsidó örökségét tárgyalja (ez volt a *Remembrance of Things Past*).

Nem meglepő, hogy a 2000-es években már a szuperhős-képregények lapjain is nyíltabban lehetett beszélni zsidóságról, homoszexualitásról, etnikai feszültségekről. Ezek a témák egyrészt az olvasóközönség változása miatt jelenhettek meg Pókember és társai kalandjaiban: a kilencvenes évektől kissé feljebb került a szuperhős-képregények olvasóinak átlagéletkora.

Az emberi jogi törekvések, az egyenjogúság körüli diskurzus ráadásul egyre inkább részévé vált a fősodorbéli médiának is. E két szempont mellett

Alapvető konfliktus a többségi társadalomtól való különbözőség, a másság elfogadásának kérdése.

meg kell említeni egy harmadikat is: a nagyobb presztízsű szerzői képregények témaválasztása és stílusvilága a mainstream comicsra is komoly hatást gyakorolt.

Eisner árnyéka, Spiegelman köpönyege

A graphic novel kifejezés nyolcvanas évekbeli elterjedése a képregény emancipációját segítette elő. Új kategóriát jelentett például a könyvesboltokban – ide lehetett pakolni a „szépirodalmi” képregényeket, a sajtóban pedig egyre többen vették komolyan a médiumot. Ez persze nem jelenti azt, hogy korábban ne készültek volna művészi indíttatású, az önkifejezés terepeként kezelt képregények. Inkább a külső szemlélők, a nagyközönség számára, a képregény, mint művészeti ág elismerése miatt vált fontossá a graphic novel címke, amelyet részben két, zsidó témával foglalkozó kötet tett népszerűvé.

1978-ban jelent meg Will Eisner képregénye, a négy rövidebb történetből összeálló *A Contract with God*. Eisner ekkor már a szakma élő legendájának számított: noir-, kaland- és krimielemezből összeálló sorozata, a *Spirit* a negyvenes évek legnagyobb hatású, a képregényes formanyelv kimunkálásában úttörő szerepet játszó remekműveként kanonizálódott. A szerzőt pályája során végig kísértette, hogy választott médiumát, amelynek valóban zseniális alkotója volt, az értelmiségi elit nem veszi komolyan – a *Contract with God* dal részben a médium presztízsét akarta növelni.

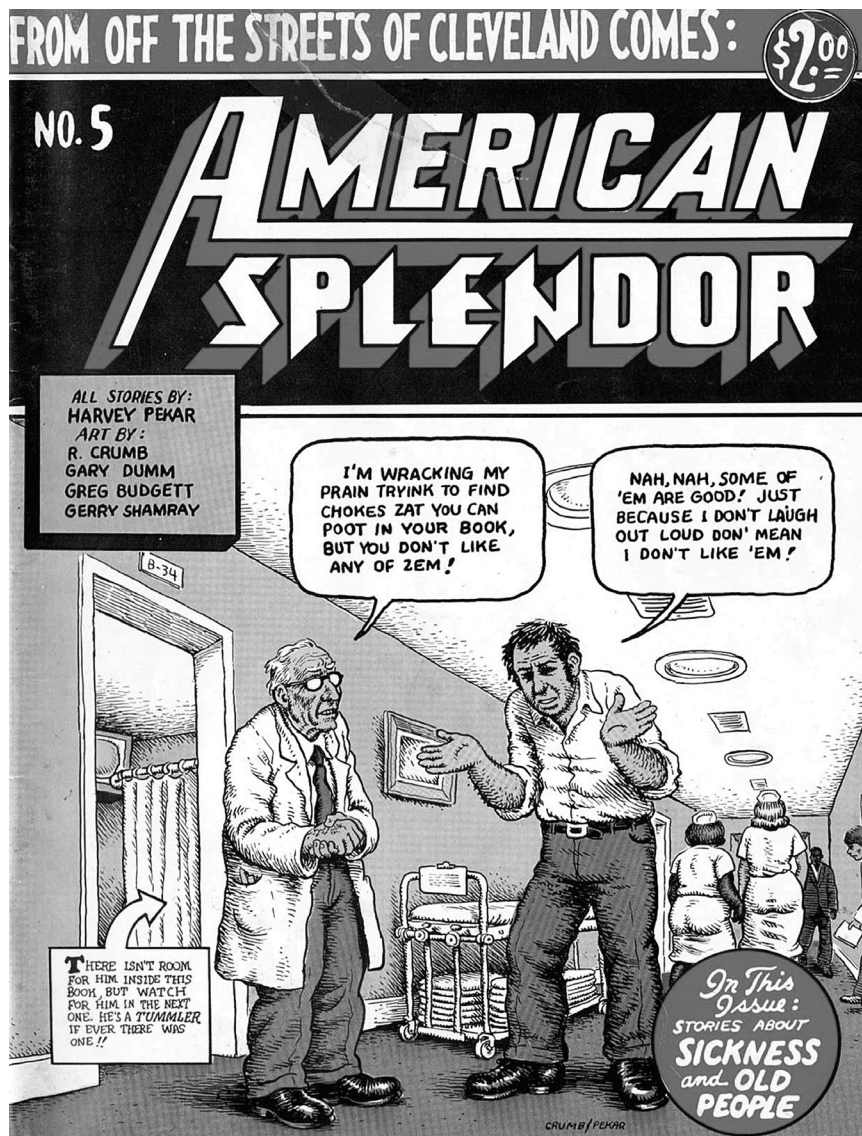
A kötet négy története egy bronxi bérházban játszódik, éppen olyanban, ahol Eisner is töltötte a gyermekkorát. A személyes ihletettséget két önéletrajzi indíttatású elbeszélés húzza alá. A címadóban egy apa dönt úgy fogadott lánya halála után, hogy „felmondja a szerződését Istennel”, és többé nem hajlandó a zsidó vallási előírások szerint élni. Mindent elkövet, hogy elvágja magát a közösségtől, mígnem halála előtt mégiscsak eljut valamiféle új, saját hithez – mindez Eisner saját élettörténetére rimel, akinek lánya kamaszkorában halt meg leukémiában.

Egy másik történetben, a *Cookalein*ban szintén Eisner alteregójával találkozunk, a Willie nevű fiú kalandjaiban a szerző bevallottan saját éréseinek kulcsmomentumait rajzolta át. A *Contract with God* realista hangvételű, de érzelmes történetei mintha

Iszaak Babel novelláinak képregényes társművei lennének. Babelhez hasonlóan Eisner is empátikus és figyelmes mesélő, aki választott hősei, a zsidó kisemberek örömeiről és fájdalmairól egyaránt nagy kedvvel és érzékenységgel számol be.

Eisner műve ugyanakkor nem vált olyan országos szenzációvá, mint a két évvel később induló és folytatásokban megjelenő *Maus*, Art Spiegelman korszakos jelentőségű képregénye. A képregény-olvasók táborán túl is ismert, rengeteget elemzett *Maus*ra e cikkben csak azért térek ki, hogy lássuk: Spiegelman nyolcvanas évekbeli sikere után, melyet kivált a New York Times 1986-os, lelkesedő kritikája hozott meg, már a kritikusok is másképp néztek a képregényekre, és kezdték elhinni, hogy a médiumnak éppúgy megvannak a maga komoly művészi teljesítményei, mint a filmeknek vagy a

American
Splendor

YIDDISHKEIT

JEWISH VERNACULAR & THE NEW LAND

EDITED BY

HARVEY PEKAR & PAUL BUHLE

INTRODUCTION BY NEAL GABLER

Yiddishkeit popzenének. Ugyanekkor, 1986-87-ben jelent meg a Frank Miller jegyezte kultikus Batman-képregény, a *Dark Knight Returns*, illetve Alan Moore és Dave Gibbons *Watchmen*-je, vagyis az évtizedben a szerzői graphic novel és a fősodorbeli szuperhős-képregény egyaránt új utakon indult el, immár egy másik, érettebb olvasóközönséget is megszólítva.

Újratöltött könyvespolcok

A *Maus* és társai sikere ráirányította a figyelmet olyan alkotókra is, akik már régóta készítettek művészi igényű, sokszor erősen önéletrajzi képregényeket, ám mindaddig megmaradtak a független képregényes szintér szűkös berkein belül. Közéjük tartozott a

2010-ben elhunyt Harvey Pekar is, aki a hetvenes évektől írta és jelentette meg magánkiadásban *American Splendor* című sorozatát. Pekar nagy nevű indie alkotókat kért fel rajzolóknak, mások mellett Robert Crumb, Alison Bechdel, Joe Sacco, később Gilbert Hernandez vagy Eddie Campbell is jegyezték néhány történetet, vagyis illusztrálták Pekar életének eseményeit. Az *American Splendor* főhőse ugyanis maga az író volt, a füzetek pedig Pekar apró-cseprő ügyeit, hivatali szerencsétlenkedését, családi gondjait, az autószervezben vagy a vegyesboltban átélt kellemetlenségeit tárgyalták.

A hétköznapi eseményekből kiindulva az író a hetvenes-nyolcvanas évek városi, kispolgári Amerikájáról adott alulnézeti, mélyen személyes látképet, és magától értetődően beszélt zsidó neveltetéséről és a zsidó identitás okozta frusztrációkról is. Szépen kapcsolódik össze az amerikai képregény-történet és a zsidó nézőpont abban a rövidke sztoriban, amelyben a főhős képzeletben magával Supermannal veszekszik, megróva őt, amiért nagyhatalmú zsidó szuperhős léte nem karolja föl az elbeszélőt, kispénzü hitsorsosát. Válaszul Superman azzal védekezik, hogy neki a Lex Luthorhoz hasonló gój gonosztevőkkel kell megküzdenie, Pekar vesse bizalmát inkább a zsidó segélyalapba.

Nemcsak a fokozatosan kult-státuszba kerülő, 2003-ban még filmadaptációt is megért *American Splendor* nyúlt őszintén és tiszteletlenül zsidó motívumokhoz. A brooklyni Ben Katchor New Yorkba ülteti át a bolygó zsidó motívumát: sorozata, a *Julius Knipl, Real Estate Photographer* aprólékosan bemutatja, hogyan szövi át a hajdani bevándorló zsidók életmódja és kultúrája a város életét, miként köti neurózisa a főhőst a zsidó közösséghez, és miért marad mégis menthetetlenül magányos. Katchortól a *Papírmózi* antológiában magyarul is megjelent néhány képnovella. Az egyik, *Az improvizatív előadó* mintha ugyanezt a zsidó típusfigurát variálná: a címszereplő identitását éppen az teremti meg, hogy senkihez és semmihez nem kötődik. „Egy bútorozott garzonlakásban él, amely nélkülöz minden személyességet. (...) Két különböző állomásra hangolt rádió vonja el a figyelmét szüntelenül. (...) Könyvespolcát minden este a szeméttel együtt ürítik, és egy futár minden reggel újratölti az egyik országos könyveslánc helyi fiókjának kínálatából.”

Szintén olvashatóak magyar fordításban a magyar származású, de 1957-től Izraelben, majd 1991-től New Yorkban élő Miriam Katin rövid képregényei. Az emlékezés természetére rimelő, leheletfinom és el-elmosódó ceruzarajzokkal dolgozó Katin utólag, felnőtként rendezi történetekké gyermekkori, többségükben Magyarországhoz kötődő élményeit, a

Source: Harvey Pekar. Art: S.T. Rosenberg & David LeVay

világháborúból hazatérő hadirokkantak sokkoló látványát, egy idősebb férfi gusztustalan szexuális közeledését. Személyes emlékei mellett a szerző más zsidó történeteket is mesél. A *Bronka*, *Yonkey*, *Tzila*, *Dolek*, *Shabbetay*, *Katz* és *McNamara* három zsidó házaspárról szól: a felek a vészorszak éveit még egymás mostani hitvesét szerették, hajlott korukra pedig felmelegítenék a régi románcokat, komikus következményekkel. Bár nagyszerűek a magyarul megjelent válogatás (Történetek képekben és szavakban) darabjai is, kár, hogy Katin két eddigi főműve, a nagyobb lélegzetű *We Are On Our Own* és a *Letting It Go* egyelőre csak angol nyelven beszerezhető.

Jiddis kultúrtörténet – képregényben

Harvey Pekar, Ben Katchor és Miriam Katin képregényei is bizonyítják, hogy a zsidó tapasztalatok, identitásküzdelmek keresztül-kasul átszövik az amerikai szerzői képregény világát. Eközben a képregényes ismeretterjesztés sem marad el: öt éve je-

lent meg, és rögtön a legnevesebb, Will Eisnerről elnevezett képregényes díjat is megkapta a Harvey Pekar és Paul Buhle szerkesztette *Yiddishkeit* antológia.

A kötet a jiddis nyelvű kultúra történelmét, kultúrtörténetét, a művészetekhez való hozzájárulását mutatja be rövid képregényeken keresztül. Jelentős zsidó művészek és gondolkodók arcképcsarnokán kívül egy jiddis dráma illusztrált részlete és a jiddis filmről szóló tanulságos áttekintés is került a válogatásba. A könyv célja nemcsak az, hogy kiművelje az olvasókat Amerika jiddis történelméből, hanem az is, hogy bemutassa, miféle sajátos „zsidó érzékenység” sarkallt számos nagy formátumú amerikai művészt fontos munkáik megalkotására.

Az igen eltérő vizuális világokat felmutató, impozáns könyvön a mai független amerikai képregény legjelesebb szerzői dolgoztak, Pekartól Peter Kuperen át Sabrina Jonesig. Zsidók és nem zsidók együtt állítottak emléket néhány halhatatlan amerikai zsidó művésznek, egyúttal bizonyították, hogy a *Yiddishkeit* lapjain megidézt kultúra és szellemiség ma is eleven.

Yiddishkeit-
oldalak

szombat

Zsidó politikai és kulturális folyóirat

Aki nincs velünk... AZ HIÁNYZIK!

Álljon ki Ön is a független zsidó sajtóért!

Előfizethetnek nyomtatott kiadásunkra, belföldre **egy évre**
legalább **5950 Ft-ért**, digitális kiadásunkra **5400 Ft-ért**,
illetve egyedi adományokat is várunk:

Banki adatok:

Név: Magyar Zsidó Kulturális Egyesület Szombat
Belföldi utalás esetén: OTP 11709002-20066703
Külföldi előfizetés (egy évre **50 Euro** vagy **70 USD**),
vagy egyedi adományok utalása esetén:

IBAN: HU45 1170 9002 2006 6703 0000 0000
BIC(SWIFT) OTPVHUHB

 www.szombat.org

 facebook.com/szombat.folyoirat

 www.dimag.hu/magazin/szombat

NÍVÓS DÍJAT NYERT A REALISTA ASAF HANUKA

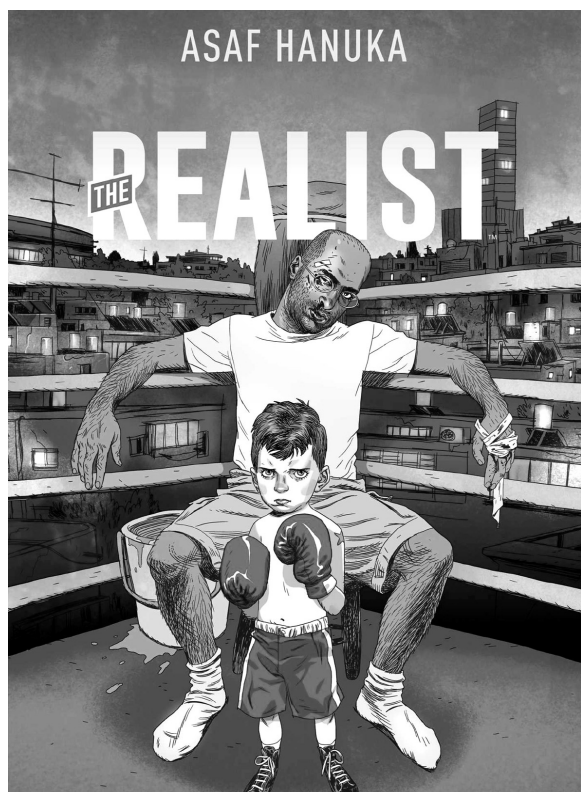
Asaf Hanuka *A realista* című képregénye nyerte az Egyesült Államokban legrangosabbnak számító, képregénykészítésért járó Eisner-díjat.

Az Eisner nyerteseit San Diegóban, a Comic-con konferencián hirdették ki. Hanuka könyve a „nemzetközi alkotás amerikai kiadása” kategóriában kapta a díjat. A „képregényipar Oscarja”-ként is ismert Eisner-díjat évente ítélik oda az ezen a területen alkotók művészi teljesítményének elismeréseként. A díj a néhai Will Eisner amerikai-zsidó comics-művésztől kapta a nevét.

„Meglepő, hogy sokszor a leginkább helyi, izraeli dolgok is mennyire nemzetköziesek egyben – mondta

Asaf Hanuka
és a *The Realist*
– a díjnyertes
könyv borítója

Hanuka a *Haarec* újságnak. – Néha úgy érzem, hogy a munkám nagyon egoista, mert tulajdonképpen magamról írok, a családomat rajzolom le. De abban, hogy ezt Izraelen kívül is sokan olvassák, van egyfajta egyensúlyozó hatás. Külföldön is láthatják, hogy ez a negyvenéves férfi is Izrael része, aki anyagilag nem húzza ki a hó végéig, és nem jön ki a hároméves kislányával.”

Hanuka 1974-ben született, katonai szolgálata alatt kezdett rajzokat közölni a *Bamahane* (A táborban) című újságban. Leszerelése után Franciaországban tanult, ahol kiadott két comicskönyvet, majd, miután visszatért Izraelbe, Etgar Keret íróval közösen további két képregényt adott ki: *Szimtaot hazáám* (A harag sikátorai, 1997) és *Kamikaze pizéria* (2004). Ez utóbbit jelölték az Eisner-díjra is a legjobb külföldi képregény kategóriában, de végül nem nyert. 2009-ben kezdett kiadni a *Kalkalist* gazdasági lapban egy hetente megjelenő önéletrajzi képregényt *A realista* címmel. A mostani díjnyertes könyv ennek a rovatnak az együttese.

Asaf az évek során több projektben is együttműködött ikertestvérével, az illusztrátor és comicsművész Tomer Hanukával.

frankpeti/izraelinfo.com

Kránicz Bence

ZSIDÓ SUPERMANTÓL A RAJZOLT BOMBATÁMADÁSOKIG

Hogyan szállt szembe egy zsidó szuperhős a nációkkal? Miként lehet képregényben feldolgozni az izraeli társadalmi feszültségeket?

Izrael bonyolult politikai konfliktusainak, társadalmi feszültségeinek ábrázolása minden helyi művésznak kihívást jelent. Kézenfekvő, hogy a könyveken és filmekben túl más művészeti ágak is foglalkozzanak közéleti kérdésekkel, a városi vagy vidéki hétköznappal, háborús helyzetekkel. Ha a választott formához előzetesen más jellegű történeteket társítunk, a hatás még erősebb lehet. Részen ez adta Ari Folman *Libanoni keringőjének* erejét is: a libanoni háborúra visszaemlékező, büntudatukkal birkózó izraeli katonák története hagyományos élőszereplős filmben sokkal kevésbé lett volna rendhagyó, mint az emlékezés természetét megmutatni képes, az események utólagos átrajzolását, elmosását vizuálisan is lekövető animációs forma.

Hasonló hatást képesek elérni Rutu Modan képregényei is. Az idén ötvenéves szerző ma hazája leg híresebb képregény-alkotója, jóformán a médium egyetlen világhírű képviselője Izraelből. Képregényei pedig korántsem kamaszoknak szánt szuperhős-mesék, vagy változatos műfajokban mozgó fantasztikus kalandok, hanem Tel-Avivban, Varsóban, Sheffieldben játszódó, kortárs sztorik, átlagemberek hétköznapi konfliktusairól szóló, csendes történetek.

Bujkáló nációk a zsidó Superman ellen

Noha ma valóban Rutu Modan az egyetlen izraeli képregény-alkotó, akit hazáján kívül is sokan ismernek – elsősorban Amerikában és Franciaországban –, az izraeli képregény története természetesen nem vele kezdő-

dött. A 20. század elején Varsóban, majd az Egyesült Államokban adtak ki rövid, héber nyelvű képregényeket, elsősorban gyerekeknek. A negyvenes évektől már szórványosan ifjúsági kalandorozatok is készültek, határozott nyugati minták alapján, amint ez az első, már Palesztinában megjelent széria címéből is kitűnik: *Miki egér és Élijahu*.

Eközben az Egyesült Államokban megszülettek az első igazi szuperhősök, ebben a folyamatban pedig kulcsszerep jutott néhány zsidó származású szerzőnek. A *Supermant* kitaláló író-rajzoló páros, Jerry Siegel és Joe Shuster éppúgy zsidók voltak, mint a Marvel kiadónál dolgozó Jack Kirby és Stan Lee – ők ketten találták ki Amerika kapitány, Pókember vagy a Hulk figuráit, vagyis azokat a világszerte népszerű szuperhősöket, akik ma már nemcsak számtalan képregény-füzet, hanem milliárdos filmsorozatok szereplői is. Eli Eshed izraeli irodalomtörténész szerint a zsidó szerzők és kiadók munkái olyan alapvetően határozták meg a formálódó amerikai képregény-piacot, hogy szerepük bizonyos értelemben fontosabb volt, mint a zsidó filmeké Hollywood felépítésében.

Eközben képest egyetlen „zsidó szuperhős” alakja sem vált komoly, széles körben népszerű karakterré a következő évtizedekben. Pedig próbálkozásokból nem volt hiány: az első, akár szuperhősnek is nevezhető figurát Uri-Murinak hívták, kalandjai 1936-tól jelentek meg egy szocialista napilapban. A hős elsősorban a palesztinai zsidók mindennapi életét segítette megszervezni: megmutatta a földműveseknek, hogyan vessék a földjüket, és hogyan fejthetik hatékonyabban a teheneket.

Ezeknél a naiv és bugyuta, az ötvenes évek magyar termelési filmjeire hasonlító történeteknél érthető mó-

don többre vágytak az ötvenes-hatvanas években, immár a független Izrael polgáraiként felnövő fiatalok. Őket célozta Pinchas Sadeh költő és újságíró hatvanas évek elején indult képregény-sorozata, amelyben egy Josef K. nevű hős (a név Kafkától ismerős) dolgozik azon, hogy zsidók és arabok megannyi viszontagság után békét köthessenek egymással, sőt egy füst alatt az amerikaiak és szovjetek közti konfliktust is megoldja, hamar lezárva a hidegháborút. Békepárti történeteit Sadeh fantasztikus fordulatokkal, sci-fi-be illő tudományos fejtegetésekkel szötte át, Josef K. kalandjai emiatt válhattak igazán népszerűvé.

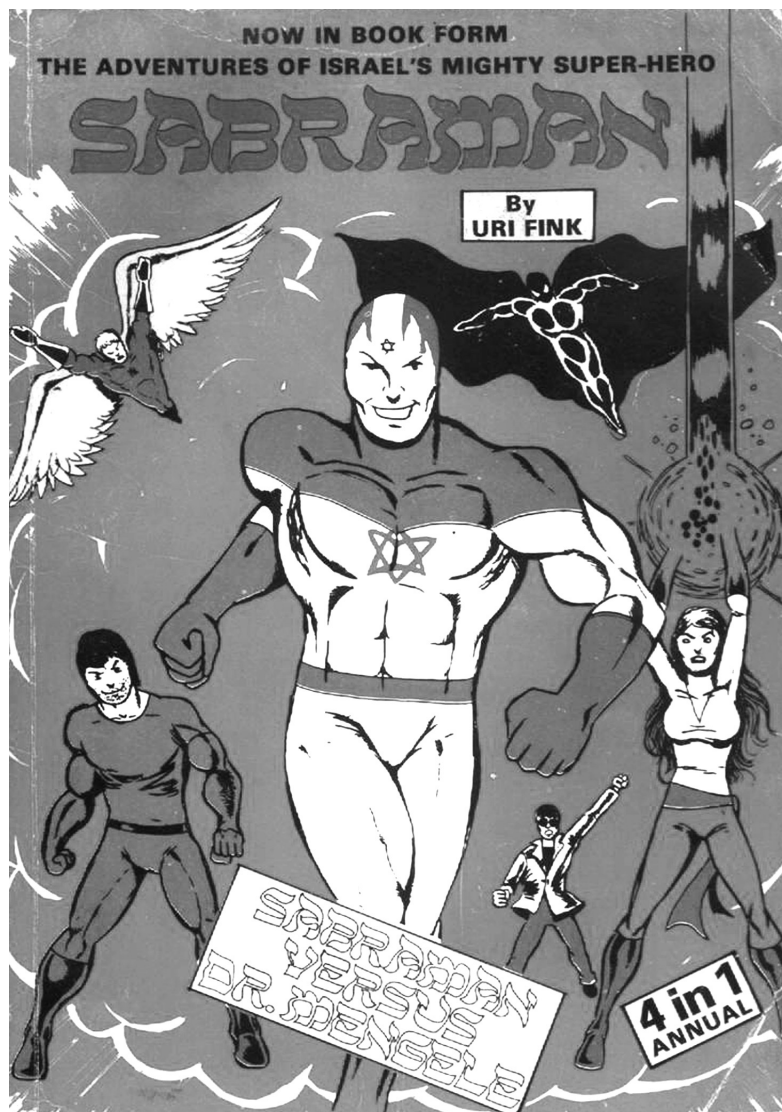
A leghíresebb izraeli szuperhős mégsem ő, hanem az 1978-ban debütáló Sabraman, az egyedülálló tehetségű Uri Fink figurája. Fink 15 évesen (!) találta ki és jelentette meg Sabraman első kalandjait: a Mengele kísérletein átesett, holokauszt-túlélő szuperhős szeméből lézersugarakat lövellve szállt szembe a bujkáló náccikkal. Uri Fink nemcsak Sabraman-történeteket írt és rajzolt, hanem más sorozatokat is elindított. Ezek egyike, a kamaszokról szóló *Zbeng!* olyan népszerűvé vált Izraelben, hogy tévésorozat is készült belőle, az alkotót pedig országszerte megismerték. Mikor a tavasszal Budapesten járt Rutu Modan az izraeli képregény múltját elevenítette föl, Uri Finket nevezte, meg mint az egyetlen fősodorbeli képregény-alkotót a hetvenes-nyolcvanas évekből. „Fink mindig azt mondta, olyan, mintha egyedül hajtana az autópályán, annyira nem lehetett ismerni rajta kívül más képregényeseket” – mesélte Modan.

A kilencvenes évekbe lépve viszont már készülődött az izraeli képregény új nemzedéke, az az alkotói generáció, amelyből Rutu Modan már nagyobb sikereket ért el külföldön, mint Izraelben.

Bonyolult konfliktusok, tiszta vonalak

Modan és négy alkotótársa a kilencvenes évek közepén hozták létre az Actus Tragicus csoportot, közös képregényeiket pedig már tudatosan nemcsak az izraeli, hanem a nemzetközi piacra is készítették. Az egyik képregényükhöz megnyerték társszerzőnek Etgar Keretet, részleteket közöltek Art Spiegelman egyik munkájából, vagyis törekedtek rá, hogy világszerte ismert alkotókkal is együtt dolgozzanak. A kétezres években ezek a művészek maguk is tanítani kezdtek tel-avivi, jeruzsálemi művészeti egyetemeken, ahol már a képregényes formát is magától értetődően a képzés részévé tették – nagyrészt nekik köszönhető, hogy ma egyre több fiatal izraeli képregényíró és rajzoló dolgozik.

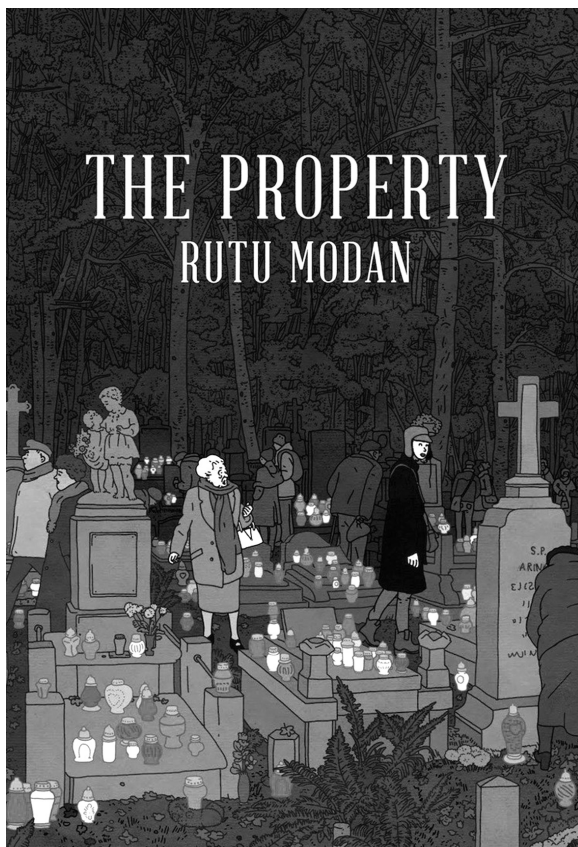
Modanék ugyanakkor más közönséget céloznak, mint Pinchas Sadeh vagy Uri Fink: olvasóik a kulturá-

lisan nyitott, az irodalomra és a képzőművészetre egyaránt fogékony felnőttek közül kerülnek ki. A történetek műfaja, hangvétele is más: kisrealista művektől (mint Modan képregényei) társadalmi-politikai szatíráig terjed a skála – ez utóbbi zsánerekben a fiatalon meghalt Dudu Geva számított a legnagyobb tehetségnek. A megjelenő képregények rajzstílusa is sokféle, a szuperhős-képregények realisztikus rajzi világa békésen megfér az absztraktabb, akár a street art-tal rokon vizualitás mellett. Maga Rutu Modan az egyszerű, letisztult, minimalista figurákkal és homogén színfoltokkal dolgozó, „tiszta vonalas” stílust követi – a kifejezést a belga Hergé Tintin-képregényeire használták először, de Modan műveire is illik.

Budapesti látogatása alkalmából a szerző három rövid képregénye jelent meg magyarul. A *Jamiltiben* egy férjhez menni készülő, de vőlegénye arroganciája miatt elbizonytalanodó nő a főszereplő, aki éppen a

Sabraman,
a bujkáló náci-
réme

Kárpótlás
és emlékezet
Az eltűnt apa
története

exit wounds rutu modan

közelben van, mikor bombatámadás ér egy tel-avivi kávézót. A helyszínre sietve megpróbál segíteni egy férfin, akinek a robbanás többől levitte mindkét lábát. A kétségbeejtő helyzet dacára villanásnyi vonzalom ébred köztük. Csak a férfi halála után, a tévéből tudjuk meg, hogy a robbanásnak más áldozata nem volt, a hösnő magával a palesztin merénylővel találkozott.

A *kis nyulacskában* is az arab-izraeli együttélés válik központi kérdéssé a címbeli kisállat motívumán keresztül, a nyulakat ugyanis politikai és vallási meggyőződéstől függetlenül óvják a történet jobb érzésű szereplői. A címszereplőben nem nehéz felismerni magukat az áldozattá váló, kiszolgáltatott kisembereket sem – eközben Modan odaszúr egyet a háborús helyzetet kampánycélokra felhasználó Netanjahunak is.

A három, már magyarul is olvasható történet közül talán a *Legnagyobb rajongója* a legjobb képregény, noha politikáról ebben nem esik szó. Egy sikertelen izraeli zenész Angliába, Sheffieldbe utazik, mert végre koncertmeghívást kapott. A városkába érve derül ki számára, hogy a helyi, szinte kizárólag nyugdíjasokból álló zsidó közösség előtt kell fellépnie, és senki nem kíváncsi saját dalaira, inkább a Hava nagilát hallanák tőle szívesen. Modan olyan problémát boncolgat, amellyel minden, a hangját kereső, külföldön is érvényesülni próbáló zsidó művész szembesül: hogyan viszonyuljon a zsidó hagyományokhoz, hogyan tud kilépni a „zsidó művész” elvárásokat támasztó értelmezési keretéből? A *Legnagyobb rajongója* főhősét éppúgy frusztrálja ez a kérdés, mint ahogy bizonyára Rutu Modant is, a képregény emiatt válik mélyen személyessé.

Modan rövid képregényei egy kis kiadónál jelentek meg magyarul, elsősorban képregényes rendezvényeken, webshopokban lehet kapni őket. A szerző hosszabb kötetei közül a nagyobb hazai könyvkiadók válogathattak volna, de akárcsak Izraelben, úgy nálunk sem sokan vállalkoznak képregény kiadásra. Pedig Modan két nagyobb lélegzetű munkájáért, az *Exit Wounds*-ért és a *Property*-ért érdemelte ki a legismertebb képregényes elismerést, az Eisner-díjat. Az elsőben egy fiatal tel-avivi taxisofőrt keres fel egy katonanő, hogy közölje vele: apja eltűnt, valószínűleg meghalt egy öngyilkos merényletben – az apa felkutatása a fiú identitáskeresésével fonódik össze a történetben. A *Property*-ben egy idős asszony és unokája utaznak Varsóba a holokauszt-túlélő nagymama kárpótlási igényét intézni, de kiderül, hogy az asszonynak más elintézetlen ügyei is maradtak Lengyelországban. Ezekben a hétköznapi alaphelyzetekből kibomló, komoly társadalmi és nemzedéki kérdéseket feszegető, érett művekben mutatkozik meg igazán, miért különlegese Rutu Modan képregényei.

ÉLET ÉS IRODALOM

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes
előfizetési díj
1 évre 18 000 Ft
Megrendelhető
a szerkesztőségben
(1089 Bp., Rezső tér 15.)
Telefon: 210-5149,
210-5159
Fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

AMI A CÍME.

Megjelenik minden pénteken!
Keresse az újságárusoknál
vagy fizessen elő!

 Schiller Autó Család

SCHILLER SZERVIZEK

ISO 9001:2009 szerint tanúsítva

**MÁRKASZERVIZEK ÉS TÍPUSTÓL FÜGGETLEN
SZERVIZSZOLGÁLTATÁSOK BUDAPESTEN, HAT HELYEN!**

- IV. ker. Külső Váci út 20.
- XIII. ker. Váci út 113.
- XIII. ker. Dráva u. 18-22.

- IV. ker. Fóti út 143.
- XIV. ker. Tengerszem u. 59/A.
- XV. ker. Szentmihályi út 142.

Több, mint 25 éves tapasztalat!

www.schiller.hu

**A KULTÚRA HIDAT
TEREMT KÖZÖTTÜNK!**

Flódn KLEZMER
MACESZ

Radnóti ZSINAGÓGA
MENÓRA PURIM

Gerschwint Kabos
VÁROSFELFEDEZŐ SÉTÁK

HAGYOMÁNY Chagall
Rejtő NAGYVILÁG
HATÁRTALAN KIRÁNDULÁSOK

TÁMOGASSA ÖN IS
A MAGYAR ZSIDÓ
KULTURÁLIS EGYESÜLET
MUNKÁJÁT!

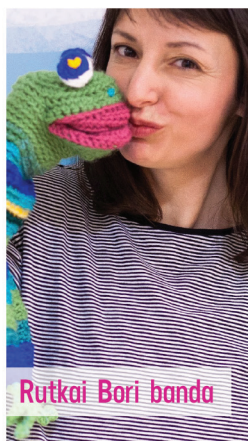

MAZSIKE
MAGYAR ZSIDÓ
KULTURÁLIS EGYESÜLET

www.mazsike.hu

Zseniális ötletek,
ötletes zsenik

Rutkai Bori banda

Polnauer Flóra
és Lamm Dávid

Zsidó gasztronómia

BÁLINT HÁZ ÉVADNYITÓ UTCABÁL

2016. SZEPTEMBER 11. 15:00-21:00

TÁNC
TALK SHOW
SPORT

Kockaland

TAGSÁGI
KEDVEZMÉNY
INGYENES PROGRAM

www.balinhaz.hu
VI. ker. Révay u. 16.

Főszervező:

Médiapartner:

